

SLOVENSKÉ NÁRODNÉ
STREDISKO
PRE ĽUDSKÉ PRÁVA

Rodová rovnosť v učebniciach občianskej náuky

Analýza obsahu učebníc občianskej náuky
základných škôl z hľadiska rodovej rovnosti

Názov: Rodová rovnosť v učebniciach občianskej náuky. Analýza obsahu učebníc občianskej náuky základných škôl z hľadiska rodovej rovnosti

Vydalo: Slovenské národné stredisko pre ľudské práva, Bratislava, 2025

Autorka:

Mgr. Natália Slivková, PhD.

Za obsah a jazykovú úpravu zodpovedá autorka.

Grafická úprava:

Kovidesign

Kamila Černáková

Fotografie použité v tejto publikácii sú ilustračné a boli riadne licencované z freepik.com.

ISBN: 978-80-8296-061-0 (pdf)
978-80-8296-060-3 (tlač)

Obsah

Úvod	6
Teoretický rámec	8
Rodová rovnosť a legislatíva	9
Rodová rovnosť vo vzdelávaní	10
Občianska náuka	12
Poznámky k metodológii	14
Obsahová dimenzia	17
Dimenzia jazyka	18
Didaktická dimenzia (úlohy a otázky)	19
Dimenzia ilustrácií	20
Postup analýzy a práca s dátami	22
Výsledky analýzy	23
Obsahová dimenzia	24
Počet a zastúpenie postáv	24
Sociálne roly a pozície	25
Analýza sociálnych rolí a pozícií v učebniciach občianskej náuky pre jednotlivé ročníky	27
Povolania	31
Zájmy a aktivity	43
Charakteristiky a vlastnosti	50

Jazyková dimenzia	62
Didaktická dimenzia (úlohy a otázky)	64
Dimenzia ilustrácií	67
Snaha o nastolenie rodovej rovnosti	77
Závery a odporúčania	80
Prílohy	86
Príloha č. 1 Prehľad sociálnych rolí a pozícií v učebniciach občianskej náuky	86
Príloha č. 2 Prehľad kódovaných výrazov v jazykovej dimenzii	89
Príloha č. 3 Prehľad zakódovaných úloh a otázok didaktickej dimenzii	93
Zoznam grafov a tabuliek	96
Zoznam obrázkov	90
Literatúra	101
Poznámky	103

6 Úvod

Vzdelávanie zohráva zásadnú úlohu pri formovaní hodnôt, postojov a predstáv mladých ľudí o spoločnosti a o ich vlastnom postavení v nej. Školské prostredie, vrátane učebníc ako jedného z didaktických prostriedkov, priamo ovplyvňuje to, ako deti rozumejú sociálnym rolám, občianskym právam a princípom rovnosti a spravodlivosti. Z tohto dôvodu sa problematika rodovej rovnosti vo vzdelávaní stala súčasťou strategických dokumentov Slovenskej republiky.

Cieľom analýzy je zhodnotiť, ako sú princípy rodovej rovnosti premietnuté do obsahu najpoužívanejších učebníc občianskej náuky pre druhý stupeň základnej školy. Analýza sa sústreďuje na to, akým spôsobom sú v učebniciach zobrazované ženské a mužské postavy, ich sociálne roly, profesie, aktivity a jazykové reprezentácie, a či tieto reprezentácie podporujú rovnosť príležitostí alebo naopak reprodukovujú rodové stereotypy.

Slovenské národné stredisko pre ľudské práva, ako národná inštitúcia pre ľudské práva a zároveň národný antidiskriminačný orgán zriadený zákonom č. 308/1993 Z. z., pripravilo túto štúdiu ako súčasť plnenia Akčného plánu rovnosti žien a mužov 2022 – 2027. V časti 3. Vzdelávanie, veda a výskum akčný plán ukladá úlohu č. 31 „Vypracovať analýzu učebných textov občianskej náuky s odporúčaniami na zmeny.“

7

Realizácia tejto úlohy vychádza z presvedčenia, že učebnice nemajú byť iba odborným a faktografickým zdrojom poznania, ale aj významným priestorom pre sprostredkovávanie hodnôt demokratickej spoločnosti, vrátane princípu rovnosti žien a mužov.

Predkladaná štúdiá poskytuje komplexnú analýzu učebníc občianskej náuky na druhom stupni základných škôl, identifikuje opakujúce sa vzorce a problematické miesta v zobrazení rodu a vo svojom závere ponúka odporúčania na tvorbu rodovo vyvážených učebníc.

8 Teoretický rámec

Rodová rovnosť a legislatíva

Slovensko je ako členský štát medzinárodného spoločenstva viazané povinnosťou zabezpečiť rovnaké práva, príležitosti a zaobchádzanie so ženami a mužmi vo všetkých oblastiach spoločenského života, vrátane vzdelávania, práce, politickej participácie a súkromnej sféry. Rodová rovnosť patrí medzi základné princípy demokratického a právneho štátu a je zakotvená v medzinárodných, európskych aj vnútroštátnych právnych záväzkoch Slovenskej republiky. Predstavuje východisko pre zabezpečenie sociálnej spravodlivosti, inklúzie a rovných možností pre všetky osoby bez ohľadu na pohlavie (Horná a spol., 2014).

Podľa Rady Európy (1998, s. 8) rodová rovnosť znamená *rovnakú viditeľnosť, posilnenie postavenia a účasť žien a mužov vo všetkých sférach verejného a súkromného života*, pričom jej cieľom nie je popierať rozdiely medzi pohlaviami, ale odstrániť nerovnosti, ktoré z týchto rozdielov spoločensky vznikajú. V praxi to znamená vytvárať také podmienky, v ktorých môžu ženy aj muži rozvinúť svoje schopnosti a životné stratégie bez obmedzení vyplývajúcich z rodových stereotypov (Horná a spol., 2014).

9

Najvýznamnejší medzinárodný dokument v oblasti rodovej rovnosti je **Dohovor OSN o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien (CEDAW)** prijatý v roku 1979. Tento dohovor zakazuje diskrimináciu žien vo všetkých oblastiach verejného aj súkromného života a zaväzuje štáty nielen k formálnej rovnosti, ale aj k aktívnym opatreniam smerujúcim k odstráneniu pretrvávajúcich rodových nerovností. Osobitný dôraz kladie na povinnosť štátov eliminovať rodové stereotypy a sociálne a kultúrne vzorce správania, ktoré udržiavajú nerovné postavenie žien a mužov.

Rodová rovnosť je zároveň zakotvená ako jedna zo základných hodnôt Európskej únie. Zmluva o Európskej únii a Zmluva o fungovaní Európskej únie, v súčasnom znení vychádzajúcom z **Lisabonskej zmluvy** účinnej od roku 2009, definujú rovnosť žien a mužov ako horizontálny princíp, ktorý má byť uplatňovaný vo všetkých politikách a činnostiach členských štátov. Tento princíp je ďalej rozpracovaný v **Charte základných práv Európskej únie**, ktorá nadobudla právnu záväznosť v roku 2009 a explicitne zakazuje diskrimináciu na základe pohlavia, pričom zároveň

vyžaduje zabezpečenie rovnosti žien a mužov v oblasti vzdelávania, zamestnania a prístupu k verejným zdrojom.

Na vnútroštátnej úrovni je princíp rovnosti zakotvený v Ústave Slovenskej republiky, ktorá garantuje rovnosť ľudí v dôstojnosti a právach a výslovne zakazuje diskrimináciu z dôvodu pohlavia (Ústava SR, čl. 12). Ústava vytvára základný normatívny rámec, z ktorého vychádzajú ďalšie zákony upravujúce rovnaké zaobchádzanie v jednotlivých oblastiach spoločenského života. Kľúčovým je zákon č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní (**antidiskriminačný zákon**), ktorý zakazuje priamu aj nepriamu diskrimináciu na základe pohlavia vo všetkých oblastiach spoločenského života. „*Nepriama diskriminácia je navonok neutrálny predpis, rozhodnutie, pokyn alebo prax, ktoré znevýhodňujú alebo by mohli znevýhodňovať osobu v porovnaní s inou osobou*“ (§ 2a, ods. 3).

Rodová rovnosť vo vzdelávaní

10

Medzinárodné záväzky, ako napríklad Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien (CEDAW), priamo požadujú „*odstránenie všetkých stereotypných koncepcií úlohy mužov a žien na všetky úrovniach a vo všetkých formách vzdelávania presadzovaním koedukácie a iných foriem vzdelávania, ktoré pomôžu dosiahnuť tento cieľ a najmä revíziou učebníc a školských programov a prispôbením vyučovacích metód*“ (čl. 10). Tento záväzok vytvára rámec, v ktorom je povinnosťou štátu zabezpečiť, aby vzdelávanie neprispievalo k reprodukcii nerovností, ale aby podporovalo rovnosť príležitostí a nediskrimináciu.

Práve preto je nevyhnutné skúmať, do akej miery sú princípy rodovej rovnosti premietnuté do učebníc ako základných didaktických prostriedkov. Rodová rovnosť je jedným z dôležitých vzdelávacích cieľov, pričom učebnice svojím obsahom napomáhajú k jej osvojovaniu v kognitívnej, hodnotovej aj konatívnej rovine. UNESCO (2009) upozorňuje, že učebnice sú nástrojom výchovy a sociálnej zmeny, ktorého úlohou je šíriť univerzálne hodnoty vrátane rovnosti žien a mužov.

Ak učebné materiály systematicky prezentujú rozdielne roly pre ženy a mužov alebo posilňujú tradičné rodové stereotypy, môžu

vytvárať nerovné podmienky pre rozvoj dievčat a chlapcov. Zachovávanie stereotypných predstáv o ženských a mužských úlohách nielen odporuje medzinárodným záväzkom Slovenskej republiky, ale zároveň oslabuje rozvoj kompetencií, ktoré má škola podporovať. Ústava SR (čl. 12) svojím znením vytvára ústavný základ pre rodovo rovné prostredie aj v školskom vzdelávaní.

Medzi ciele výchovy a vzdelávania podľa § 4 zákona 245/2008 Z.z. o výchove a vzdelávaní (**školský zákon**) a o zmene a doplnení niektorých zákonov patrí:

h) získať a posilňovať úctu k ľudským právam a základným slobodám a zásadám ustanoveným v Dohovore o ochrane ľudských práv a základných slobôd, ako aj úctu k zákonom a osobitne vzťah k prevencii a zamedzeniu vzniku a šírenia kriminality a inej protispoločenskej činnosti,

i) pripraviť sa na zodpovedný život v slobodnej spoločnosti, v duchu porozumenia a znášanlivosti, rovnosti muža a ženy, priateľstva medzi národmi, národnostnými a etnickými skupinami a náboženskej tolerancie.

11

Hoci právne a kurikulárne dokumenty zakotvujú rodovú rovnosť ako normu a cieľ výchovy a vzdelávania, samotná existencia formálnych záväzkov automaticky nezaručuje ich napĺňanie v každodennej školskej praxi. K porušovaniu alebo nedodržaniu legislatívnych rámcov totiž môže dochádzať aj prostredníctvom mechanizmov skrytého kurikula. Skryté kurikulum pôsobí na školách mimo formálneho vyučovacieho procesu. Nie je explicitne komunikované, ale „*jeho špecifickosť spočíva v prenose noriem, hodnôt ako i súboru znalostí osvedčených v sociálnej interakcii*“ (Filagová, 2006, s. 2). Ako upozorňujú Kaščák a Filagová (2007), reprodukcia rodových rozdielov v súčasnosti už spravidla neprebieha cez explicitnú separáciu a otvorene odlišné zaobchádzanie s dievčatami a chlapcami, ale skôr cez jemné každodenné vzorce komunikácie, hodnotenia, očakávaní a symbolických reprezentácií. Inými slovami, odstránenie formálnej separácie a zavedenie jednotných učebných plánov samo osebe neeliminuje procesy, ktoré môžu produkovať rodové nerovnosti. Aj preto sa „*ukazuje, že oficiálne konštatovanie formálnej rovnosti vo výchove a vzdelávaní nekorešponduje s neoficiálnou realitou v školských triedach*“ (Kaščák, Filadelfiová, 2007, s. 58).

Mechanizmy skrytého kurikula sa výrazne prejavujú aj prostredníctvom učebných textov. Učebnice nie sú neutrálne, ale sprostredkujú hodnoty, normy a obrazy sociálnych rolí, ktoré formujú očakávania žiakov a žiačok. Výskumy uskutočnené na Slovensku opakovane upozorňujú, že obsah učebníc aj spôsob ich jazykovej formulácie býva rodovo necitlivý a stereotypizujúci (Minarovičová, Bosá, Čerešník, 2014; Kaščák, 2006; Bosá, 2002; Bosá a spol. 2017). Dôležitosť tejto problematiky zdôrazňujú aj výskumy zamerané na prevenciu rodovo podmieneného násillia, ktoré upozorňujú, že školské prostredie a vzdelávacie materiály významne ovplyvňujú formovanie rodových postojov (Bosá a spol., 2017).

Rodovú nerovnosť v učebniciach však nevytvárajú iba vizuálne alebo obsahové reprezentácie, ale aj samotný jazyk. Používanie generického maskulína v situáciách, kde sú prítomné ženy alebo kde ide primárne o ženy, spôsobuje ich symbolické zneviediteľňovanie a predstavuje formu sexistického jazyka (Satinská, 2014). Ako ďalej upozorňuje Satinská, jazyková prax, ktorá označuje ženy mužskými tvarmi (napr. „učitelia“ pri skupine tvorenej prevažne učiteľkami), nielenže nereflektuje realitu, ale zároveň podporuje predstavu, že mužský rod je normou a štandardom vo verejnom priestore, čo má významné sociálne dôsledky pre proces rodovej socializácie. Takáto jazyková norma má vplyv aj na identifikačné procesy - dievčatá sa v prostredí, ktoré ich jazykovo nezahrňuje, môžu cítiť menej oslovované alebo menej kompetentné (Jarkovská, 2007).

12

Občianska náuka

Učebnice občianskej náuky predstavujú základný didaktický prostriedok, prostredníctvom ktorého sa prenášajú ciele a hodnoty definované štátnym vzdelávacím programom. Keďže školské vzdelávanie je viazané zákonnými požiadavkami na rovnosť a nediskrimináciu, obsah učebníc musí tieto princípy nielen rešpektovať, ale aj aktívne podporovať.

Učebnice však prirodzene nie sú jediným nástrojom, ktorý majú vyučujúci a vyučujúce k dispozícii. Využívať môžu aj ďalšie didaktické materiály, metódy a pomôcky, ktoré doplňajú alebo rozširujú vyučovací proces. Je na pedagogičke či pedagógovi,

či siahne po odporúčaných učebniciach alebo výučbu obohatí o iné formy práce. Štátom schválené učebnice však majú zabezpečiť minimálnu úroveň kvality vzdelávania a garantovať, že základné ciele vzdelávacej oblasti Človek a spoločnosť budú naplnené.

Štátny vzdelávací program vymedzuje predmet Občianska náuka ako oblasť, ktorá rozvíja sociálne a občianske vedomie žiakov a žiačky. Predmet poskytuje základné poznatky a zručnosti potrebné na orientáciu v sociálnych vzťahoch a každodenných situáciách, podporuje sebapoznanie a socializáciu. Vychováva žiačky a žiakov k demokratickému mysleniu, poznaniu práv a povinností a k rešpektovaniu a ochrane práv druhých (Štátny pedagogický ústav, 2023).

V kontexte rodovej rovnosti je významné, že **Štátny vzdelávací program** pre predmet Občianska náuka explicitne stanovuje, aby žiaci a žiačky 8. ročníka dokázali „rozpoznať prejavy diskriminácie v konkrétnych situáciách a identifikovať rodové stereotypy v okolí“ (Štátny pedagogický ústav, 2015, s. 7). Ide o jasné kurikulárne vymedzenie, ktoré potvrdzuje, že schopnosť kriticky reflektovať rodovo podmienené nerovnosti je súčasťou základných vzdelávacích cieľov tohto predmetu.

13

Nový Štátny vzdelávací program, schválený v roku 2023 a povinne zavádzaný na všetkých školách najneskôr v školskom roku 2026/2027, posilňuje túto orientáciu ešte výraznejšie. V rámci tretieho cyklu je v Občianskom komponente medzi očakávané činnosti zahrnuté aj „**skúmanie vplyvu rodových očakávaní na naše správanie, vzťahy a spoločnosť**“, čím sa rodová rovnosť stáva integrálnou súčasťou kurikula a systematických vzdelávacích výstupov.

14

Poznámky k metodológii

Cielom štúdie je analyzovať najpoužívanejšie učebnice občianskej náuky na druhom stupni základnej školy z hľadiska dodržiavania princípov rodovej rovnosti vo vzdelávaní.

Vzdelávací štandard pre jednotlivé ročníky podľa Štátneho vzdelávacieho programu vymedzuje obsah a ciele predmetu Občianska náuka, ktorý je súčasťou vzdelávacej oblasti Človek a spoločnosť.¹ Tú tvoria učebné predmety dejepis, geografia a občianska náuka, pričom spolu rozvíjajú poznanie spoločenských javov, historických procesov a priestorových súvislostí.

Občianska náuka sa vyučuje od 6. do 9. ročníka a jej obsah je v Štátnom vzdelávacom programe koncipovaný tak, aby sa komplexnosť tém postupne zvyšovala od najbližšieho sociálneho prostredia dieťaťa až k abstraktnejším spoločenským a ekonomickým konceptom.

- **6. ročník** sa sústreďuje na priame sociálne prostredie dieťaťa. Jednotlivé učebné celky sú zamerané na tému rodiny, školy, triedneho kolektívu a vlasti.
- **7. ročník** prináša širší pohľad na spoločenské fungovanie jednotlivca v spoločnosti, venuje sa postaveniu jednotlivca, sociálnym skupinám a medziludským vzťahom.
- **8. ročník** prechádza k formálnejším konceptom ako štát, právo a ústava. Učivo zahŕňa aj tému základných práv a slobôd vrátane práv dieťaťa a ich ochrany.
- **9. ročník** uzatvára učebnicový cyklus témami z praktického života ako je výber povolania, ekonomické fungovanie spoločnosti a finančná gramotnosť.

¹ Od roku 2023 je v platnosti nový Štátny vzdelávací program, podľa ktorého je vzdelávacia oblasť Človek a spoločnosť rozdelená do štyroch komponentov: geografického, dejepisného, občianskeho a eticko-osobnostného. Občianska náuka je v tomto usporiadaní súčasťou občianskeho komponentu. Hoci časť škôl už podľa nového kurikula vyučuje, jeho uplatňovanie bude povinné pre všetky základné školy od školského roku 2026/2027.

Predmetom analýzy sú učebnice občianskej náuky pre 6. až 9. ročník základnej školy. Ide o štyri vybrané a schválené učebnice, ktoré sú podľa prieskumu z roku 2024 pre tento predmet najnakupovanejšie (Vicenová, 2024).

- **Občianska náuka pre 6. ročník základnej školy**, autorky Alena Drozdíková, Daniela Ďurajková z roku 2022
- **Občianska náuka pre 7. ročník základnej školy a 2. ročník gymnázia s osemročným štúdiom**, autorky Alena Drozdíková, Daniela Ďurajková, z roku 2020
- **Občianska náuka pre 8 ročník základnej školy**, autorky Daniela Ďurajková, Dáša Vargová, z roku 2023
- **Občianska náuka pre 9. ročník základnej školy a 4. ročník gymnázia s osemročným štúdiom**, autorky Helena Kopecká, Erika Muchová, z roku 2020

Metodologický rámec analýzy sa opiera o existujúce výskumy reprezentácií žien, mužov, dievčat a chlapcov v učebných textoch a o odporúčania pre tvorbu rodovo citlivých vzdelávacích materiálov.

16

Predkladaná analýza nadväzuje na tradíciu rodovej analýzy školských učebníc v slovenskom prostredí a využíva odporúčania UNESCO (2009) pre hodnotenie rodovej reprezentácie v učebných textoch.

Pri koncipovaní metodiky sa zohľadňovali nielen obsahové a jazykové aspekty učebníc, ale aj vizuálne reprezentácie a pedagogické funkcie učebných úloh. Na základe syntézy existujúcich metodík vznikli štyri hlavné dimenzie, ktoré tvoria základ celého analytického rámca: obsahová, jazyková, didaktická (úlohy a otázky) a vizuálna.

Obsahová dimenzia

Analýza obsahu sleduje štruktúru a charakteristiku postáv v učebniciach vrátane ich rodového zastúpenia, atribútov, sociálnych a profesijných rolí. Tento prístup reflektuje poznatky UNESCO (2009), podľa ktorých „pomerné zastúpenie mužov a žien je kľúčovým indikátorom rodovej rovnosti v učebniciach“. V rámci tejto dimenzie sa osobitne sleduje:

- **Počet a rodové zastúpenie postáv** – sleduje počet konkrétnych postáv vystupujúcich v učebniciach a frekvenciu ich výskytu. Pozornosť sa venuje tomu, ako často sa v textoch a ilustráciách objavujú ženské/dievčenské a mužské/chlapčenské postavy, čím sa zachytáva miera ich viditeľnosti.
- **Sociálne roly a pozície** - pozície, ktoré si postavy nevyberajú ako profesiu, ale sú im pripísané v rámci sociálnych vzťahov (napr. dcéra, kamarát, suseda, spolužiak). Kategória vychádza z chápania sociálnych rolí ako nevolených pozícií, ktoré sú súčasťou spoločenských väzieb a interakcií.
- **Charakteristiky a vlastnosti** – vlastnosti, osobnostné črty, kompetencie a ďalšie atribúty pripisované chlapcom/mužom a dievčatám/ženám. Sleduje sa, akým spôsobom učebnice vykresľujú ženské a mužské postavy.
- **Záujmy a aktivity (nie profesijné)** – činnosti a záujmy, ktoré postavy vykonávajú mimo profesijného kontextu. Ide najmä o voľnočasové aktivity, členstvá v kluboch a neformálnych skupinách, ako aj domáce a školské činnosti.
- **Profesijné roly** – povolania a profesijné statusy, ktoré zastávajú postavy prezentované v učebniciach. UNESCO považuje túto oblasť za jeden z kľúčových indikátorov rodovej rovnosti v učebných textoch. Analýza profesijných rolí v učebniciach občianskej náuky je preto zásadným prvkom na posúdenie toho, do akej miery môže vzdelávací proces prispievať k reprodukcii alebo narúšaniu rodovej nerovnosti na trhu práce (Minařovičová, Bosá, Čerešník, 2014).

Dimenzia jazyka

V jazykovej dimenzii boli kódované všetky:

- slová v množnom čísle vzťahujúce sa na označenie konkrétnych zmiešaných kolektívov (napríklad: Matúš, Marek a Katka sú vynikajúci atléti)
- slová v množnom čísle vzťahujúce sa na označenie nekonkrétnej skupiny osôb (napríklad občania, učitelia)
- slová v jednotnom čísle, ktoré sa nevzťahujú na konkrétnu osobu v texte a slúžia ako všeobecné pomenovanie profesie, funkcie alebo sociálnej roly, ktorú môžu bežne zastávať osoby oboch pohlaví, no v texte je uvedená len jej rodovo špecifická forma (napríklad „každý politik“ alebo „každá cukrárka“)

Slová boli kódované v rámci piatich kategórií:

• Rodovo nezafarbené pomenovania

18

Do tejto kategórie boli zaradené výrazy v mužskom a ženskom rode, ktoré sú v slovenskom jazyku prirodzene rodovo neutrálne a nemajú ženský ani mužský protiklad.

Príklady: ľudia, osoby, rodičia

Tieto výrazy predstavujú rodovo vyvážený spôsob pomenovania, nie sú rodovo problematické

• Generické neutrum

Výrazy, ktoré označujú skupinu alebo kolektív pomocou stredného rodu.

Príklady: deti, spoločenstvo, žiactvo, obyvateľstvo

Tieto výrazy predstavujú rodovo vyvážený spôsob pomenovania, nie sú rodovo problematické.

• Generické maskulínium

Výrazy písané v mužskom gramatickom rode ako všeobecné označenie pre osoby oboch pohlaví. V texte môžu odkazovať na zmiešané alebo neurčené skupiny osôb (napr. žiaci, občania,

návštevníci), prípadne všeobecné roly či profesie v jednotnom čísle (napr. občan, starosta, vodca), ktoré môžu vykonávať ženy aj muži.

Tieto výrazy nezabezpečujú rodovú neutralitu, kódované boli ako rodovo problematické.

- **Generické feminínium**

Výrazy písané v ženskom gramatickom rode ako všeobecné označenie pre osoby oboch pohlaví. V texte môžu odkazovať na zmiešané alebo neurčené skupiny osôb (napr. učiteľky, predavačky, krajčírky), prípadne všeobecné roly či profesie v jednotnom čísle (napr. kuchárka, predavačka, riaditeľka), ktoré môžu vykonávať ženy aj muži.

Tieto výrazy nezabezpečujú rodovú neutralitu, kódované boli ako rodovo problematické.

- **Dvojtvary**

Formy, pri ktorých text explicitne uvádza ženskú aj mužskú podobu.

Príklady: žiaci a žiačky, učitelia a učiteľky, túto úlohu som splnil/a.

Tieto výrazy predstavujú rodovo vyvážený spôsob pomenovania, nie sú rodovo problematické.

Didaktická dimenzia (úlohy a otázky)

V didaktickej dimenzii boli kódované všetky úlohy a otázky nachádzajúce sa pod hlavnými textami v učebniciach. Tieto úlohy predstavujú priestor, kde sa žiaci a žiačky aktívne zapájajú do premýšľania o obsahu učiva.

Analýza sledovala najmä to, ako úlohy pracujú s postavami, na koho odkazujú a akým spôsobom žiačkam a žiakom sprostredkujú rodové súvislosti. Mnohé zadania obsahujú priame odkazy na konkrétne postavy z textu, čo znamená, že žiaci a žiačky sú vyzývaní uvažovať „cez“ tieto postavy: napríklad „Doplň Jakobov argument...“, „Prečo bola Betka šikanovaná?“.

Takéto úlohy vedú deti k interpretácii správania konkrétnych postáv, ich motivácií či situácie, v ktorej sa nachádzajú. Zároveň sa rodové rozdiely alebo nerovnosti prítomné v texte objavujú na implicitnej úrovni a stávajú sa predmetom pomenovania a hodnotenia v odpovediach žiakov a žiačok. Analýza sledovala najmä to, ako úlohy pracujú s postavami, na koho odkazujú a akým spôsobom sprostredkujú rodové súvislosti.

Úlohy a otázky pod učebným textom boli rozdelené do štyroch kategórií podľa toho, na aké postavy alebo činnosti sa vzťahujú:

- úlohy, ktoré sa nevzťahujú na konkrétne osoby ani na ich činnosti;
- úlohy, ktoré sa vzťahujú na chlapcov alebo mužské postavy;
- úlohy, ktoré sa vzťahujú na dievčatá alebo ženské postavy;
- úlohy, ktoré sa vzťahujú na zmiešané kolektívy.

Dimenzia ilustrácií

20

Dimenzia ilustrácií sa zameriava na analýzu ilustračného materiálu z hľadiska rodového zobrazenia postáv. Cieľom bolo identifikovať, akým spôsobom sú chlapci a dievčatá (prípadne muži a ženy) v obrazovom materiáli prezentovaní a či tieto vyobrazenia podporujú alebo naopak narúšajú tradičné rodové stereotypy. Pri kódovaní ilustrácií sa preto sledoval počet a rodové zastúpenie postáv, prostredie, vykonávané činnosti a atribúty vzhľadu. Tento postup korešponduje aj s odporúčaniami UNESCO pre analýzu učebnicových materiálov, že v ilustráciách je potrebné všímať si pohlavie postáv, ich vek, činnosti a atribúty. Nižšie sú uvedené jednotlivé aspekty, ktoré boli predmetom hodnotenia.

• Počet postáv a zloženie skupín

Jedným z kritérií bolo, koľko a aké postavy sa na ilustrácii nachádzajú. Kvantifikácia postáv podľa pohlavia bola dôležitým prvým krokom v rámci tejto analýzy. Cieľom bolo zistiť, či sú postavy mužov a žien rovnomerne zastúpené v rámci vizuálneho zobrazenia.

Ďalej sa kódovanie zameralo na zloženie zobrazovaných skupín, teda či ide o sólo zobrazenie (samostatne chlapec alebo samostatne dievča) alebo o skupinu viacerých osôb. Pri skupinových obrázkoch sa ďalej rozlišovalo, či ide o skupinu zmiešanú (chlapci aj dievčatá spolu) alebo homogénnu (len chlapčenskú či len dievčenskú).

- **Prostredie**

Pri ilustráciách, pri ktorých to bolo možné, bolo predmetom kódovania aj prostredie, v akom sú postavy zobrazené, teda či sa nachádzajú v interiéri (napríklad doma v kuchyni, v izbe, v škole) alebo v exteriéri (na ihrisku, v prírode, na ulici a pod.), prípadne v inom konkrétnom prostredí. Táto kategória je dôležitá kvôli stereotypnému spájaniu rodu s istým typom priestoru. Ženské postavy bývajú tradične zobrazované skôr v domácich a uzavretých priestoroch, zatiaľ čo muži sa častejšie spájajú s verejným, otvoreným priestorom mimo domova (Jesenská, 2009; UNESCO 2009). Analýzou prostredia teda vieme určiť, či ilustrácie kopírujú toto zaužívané delenie sveta na „ženskú domácnosť“ vs. „mužský vonkajší svet“, alebo či dávajú obom pohlaviam priestor objavovať rôznorodé prostredia.

21

- **Aktivity postáv: aktívne vs. pasívne zobrazenie**

Snahou bolo aj sledovať, aké aktivity alebo činnosti postavy vykonávajú – a najmä, či sú zobrazené ako aktívne alebo pasívne. Ako aktívne boli označené osoby zapojené do nejakej rozpoznatelnej činnosti, pričom pri identifikácii aktivity boli nápomocné aj používané predmety (napríklad hra s loptou, zaháňanie sa palicou, manipulácia s panvicou, korčuľovanie sa a pod.). Naopak za pasívne boli označené zobrazenia, kedy nebolo rozpoznatelné, či zobrazená postava vykonáva nejakú činnosť. Často išlo o pózovanie na fotografii (napríklad v rámci rodinnej fotografie), prípadne o postavy, ktoré dianie v okolí len pasívne sledujú alebo ktorým nebolo možné priradiť žiadnu konkrétnu aktivitu.

- **Vzhľad postáv**

Pri kódovaní bol skúmaný aj vzhľad zobrazovaných dievčat a chlapcov, pričom sme sa zamerali najmä na oblečenie a úpravu zvonjšku postáv. Sú chlapci (a muži) zobrazovaní vo formálnom odevu (napr. oblek, kravata, klobúk), v športovom,

voľnočasovom oblečení, prípadne v pracovnom oblečení (uniforma, pracovná kombinéza a pod.)? Sú dievčatá a ženy, naopak, zobrazované v sukniach, šatách alebo tradične žensky (napr. zásterka pri domácej práci) alebo nohaviciach? Pri dievčenských a ženských postavách sme sa zamerali aj **na účesy, doplnky vo vlasoch, móдне doplnky, prípadne líčenie.**

Postup analýzy a práca s dátami

Opísaná metodika bola uplatnená na všetky učebnice od 6. po 9. ročník.

Obsahové zameranie občianskej náuky naprieč jednotlivými ročníkmi postupuje od tém každodenného spolunažívania až po úvahy o spoločnosti, právach a fungovaní štátu. Vzdelávací štandard reflektuje rastúcu kognitívnu zrelosť žiakov a žiačok, čomu zodpovedá aj jazyková a konceptuálna náročnosť učebníc.

22

Učebnice pre 6. a 7. ročník majú prevažne príbehový charakter a pracujú najmä s detskými postavami, ich každodennými činnosťami a vzájomnými sociálnymi interakciami. Obsah je sprostredkovaný prostredníctvom ústrednej postavy Jakuba Slováka, jeho rodiny a triedneho kolektívu, pričom jednotlivé tematické celky sú systematicky dopĺňané sprievodnými ilustráciami. Postavy vystupujúce v texte disponujú explicitne pripisovanými vlastnosťami, zručnosťami a záujmami, ktoré sú čitateľom a čitateľkám priamo prezentované. Z tohto dôvodu bol v týchto ročníkoch kladený väčší dôraz na analýzu charakterových vlastností postáv, ich sociálnych rolí, aktivít a spôsobu, akým sú zobrazované v texte aj vo vizuálnej rovine.

Naopak, učebnice pre 8. a 9. ročník sú tematicky orientované na spoločnosť, politiku, ekonomiku a fungovanie štátu. Pracujú s výrazne menším počtom konkrétnych postáv a ilustrácií, no využívajú abstraktnejší jazyk, odbornú terminológiu a generalizované reprezentácie občianskych rolí a spoločenských aktérov. Pre tieto ročníky sa ako analyticky najvýznamnejšia ukázala jazyková rovina textu, predovšetkým výskyt generického maskulína, používanie rodovo neutrálneho alebo rodovo špecifického pomenovania, ako aj celková prítomnosť žien ako subjektov, aktérok alebo užívateľiek občianskych práv.

Výsledky analýzy

Obsahová dimenzia

Počet a zastúpenie postáv

Analýza frekvencie výskytu ženských a mužských postáv v učebniciach odhalila rozdiely v zastúpení rodov naprieč jednotlivými ročníkmi. Najväčšie disproporcie boli zaznamenané v 6. a 7. ročníku, kde dominujú mužské postavy najmä v miere výskytu.

V učebnici pre **6. ročník** bolo identifikovaných **35 ženských a 38 mužských postáv**. Zatiaľ čo tento absolútny počet postáv je takmer vyrovnaný, frekvenčne sú mužské postavy zastúpené **takmer dvojnásobne častejšie**. V texte sa objavujú **203-krát**, čo predstavuje **64,2 % všetkých výskytov**, zatiaľ čo ženské postavy s **113 výskytmi** tvoria **35,8 %**. To poukazuje na **prevahu mužských hlasov a postáv v textovej rovine**.

24

V **7. ročníku** sa tento nepomer ešte prehýbil, bolo identifikovaných **44 ženských a 36 mužských postáv**. Napriek tomu, že ženských postáv je kvantitatívne o niečo viac, frekvencia ich výskytu predstavuje iba **31,7 %** (90 výskytov), zatiaľ čo mužské postavy sa v texte objavili **194-krát**, čo tvorí **68,3 % všetkých výskytov**.

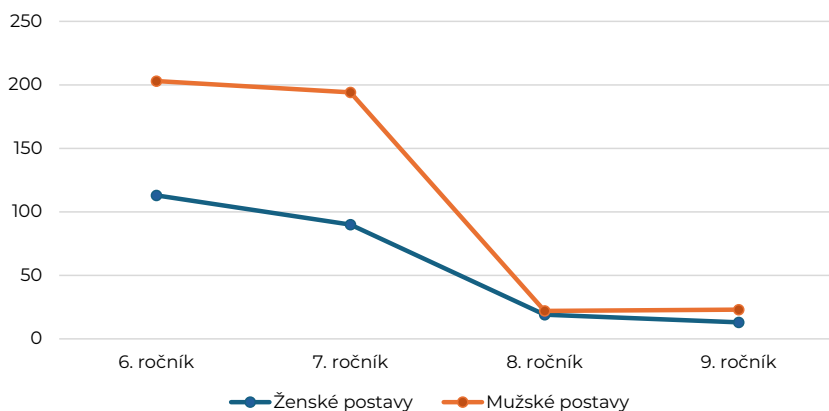
Vysoký výskyt mužských postáv v týchto ročníkoch úzko súvisí s použitím naratívneho rámca učebnice. Hlavným aktérom je fiktívna postava Jakub Slovák, prostredníctvom ktorého sa žiačkam a žiakom sprostredkúva väčšina tematických celkov. Táto postava vystupuje ako ústredný hrdina učebnice, čím významne zvyšuje celkový počet výskytov mužského rodu v texte.

V **8. a 9. ročníku** sa štruktúra textu mení – naratívny rámec postáv ustupuje faktografickému výkladu, čo sa odráža aj v znížení počtu postáv a miernejšej rodovej disproporcii. V **8. ročníku** bolo zaznamenaných **16 ženských a 19 mužských postáv**, pričom ženské postavy sa v texte vyskytli **19-krát (46,3 %)** a mužské **22-krát (53,7 %)**. Ide o najvyrovnanejší pomer spomedzi všetkých ročníkov. Učebnica pre **9. ročník** obsahuje iba **10 ženských a 19 mužských postáv**, pričom ženské postavy sa vyskytli **13-krát (36,1 %)** a mužské **23-krát (63,9 %)**. Aj keď text zostáva prevažne faktografický, vo výbere príkladov a postáv opäť prevláda mužský rod.

Tabuľka 1 Počet ženských a mužských postáv v učebniciach Občianskej náuky

Ročník	Ženské postavy (počet)	Ženské postavy (frekvencia výskytu)	Mužské postavy (počet)	Mužské postavy (frekvencia výskytu)	Podiel výskytu žien (%)	Podiel výskytu mužov (%)
6. ročník	35	113	38	203	35.8	64.2
7. ročník	44	90	36	194	31.7	68.3
8. ročník	16	19	19	22	46.3	53.7
9. ročník	10	13	19	23	36.1	63.9

Frekvencia výskytu ženských a mužských postáv v učebniciach občianskej náuky

Graf 1 Výskyt ženských a mužských postáv v jednotlivých učebniciach.

Sociálne roly a pozície

Pri analýze učebníc boli kódované jednotlivé postavy na základe ich spoločenského statusu a sociálnej funkcie, ktorú podľa textu zastávajú. Vychádzali sme z metodiky UNESCO, ktorá odporúča sledovať tzv. designations – jazykové označenia, ktorými sú postavy pomenované alebo identifikované. Tieto označenia slúžia ako nosiče významu: definujú nielen gramatický rod, ale aj sociálnu identitu postavy, a zároveň ju umiestňujú do verejnej alebo súkromnej sféry.

UNESCO odporúča kódovať najmä tieto typy označení:

- zámená (on/ona),
- krstné meno alebo priezvisko,
- označenie rodinného vzťahu (matka, brat, teta),
- označenie iného vzťahu (priateľ, kolegyňa, sused),
- profesiu alebo zamestnanie,
- politickú, náboženskú alebo kultúrnu pozíciu (poslankyňa, moslimka),
- iné spoločenské statusy (cestujúci, zákazník, turista).

Pre účely tejto analýzy boli uvedené kategórie upravené a zjednodušené tak, aby reflektovali štruktúru dát, ktorá bola v učebniciach reálne kódovaná. Do kódovania neboli zahrnuté zámená, vlastné mená ani priezviská. Profesie boli analyzované ako samostatná dimenzia v rámci obsahu, a preto neboli zahrnuté medzi sociálne roly a pozície. Naopak, doplnená bola kategória **školských/študijných označení**, ktoré sa v učebniciach často objavujú a predstavujú špecifickú oblasť socializácie.

26

Vzniklo päť kategórií, ktoré odrážajú základné typy sociálnych väzieb a spoločenského pôsobenia postáv:

Rodinné vzťahy	Označenia vychádzajúce z príbuzenských väzieb.
Iné sociálne vzťahy (mimo rodiny)	Označenia vyjadrujúce priateľské, kolektívne či komunitné väzby.
Školské/študijné roly a pozície	Postavenie a pozície v rámci školského priestoru (tieto pozície nezahŕňajú vzťah spolužiakov, nakoľko nejde o pozíciu alebo status, ale o medziľudskú väzbu).
Pozície verejnej sféry	Označenia, ktoré reprezentujú náboženskú, politickú alebo občiansku identitu.
Iné spoločenské statusy	Ďalšie špecifické alebo príležitostné pozície a roly, ktoré osoby nadobúdajú v rámci svojho pôsobenia, socializácie, vzťahov.

Analýza sociálnych rolí a pozícií v učebniciach občianskej náuky pre jednotlivé ročníky

6. ročník

V učebnici pre 6. ročník bolo identifikovaných 42 rôznych sociálnych pozícií,² z toho 16 ženských a 26 mužských. Z hľadiska spoločenskej roviny, v ktorej sú tieto pozície umiestnené, sa ukazuje výrazný rodový rozdiel. Zo 16 ženských pozícií je 7 zaradených do kategórie rodinných vzťahov a ďalšie 3 do iných sociálnych väzieb, čo znamená, že **viac ako 60 % vytvorených ženských spoločenských pozícií sa viaže na súkromnú alebo vzťahovú sféru**. Vo verejnej sfére boli identifikované len tri ženské pozície, a aj tie skôr ilustrujú etnickú či náboženskú identitu – Afgánka, moslimka.

Percentuálne **zastúpenie mužov vo verejnej sfére** je takmer totožné so ženským, avšak obsahovo ide o **kvalitatívne odlišné** pozície. Okrem jedného príslušníka rómskej etnickej skupiny sú to pozície občianske ako napr. občan, spoluobčan a euroobčan. Najväčší **nepomer v prospech mužských postáv sa prejavuje v školskom prostredí**, kde ich zastúpenie tvorí **34,6 %** všetkých mužských pozícií, kým u dievčat ide len o **12,5 %**. Chlapci sú navyše pomenovaní ako vodcovia, vyjednávači, génius triedy či výnimočné osobnosti. Len jedno dievča v učebnici zastávalo „líderskú“ pozíciu, navyše označenú v mužskom rode – „Paulína patrí medzi „vodcov“ triedy“. Trieda sa tak stáva akoby malou verziou spoločnosti, v ktorej chlapci zastávajú významné a silné roly.

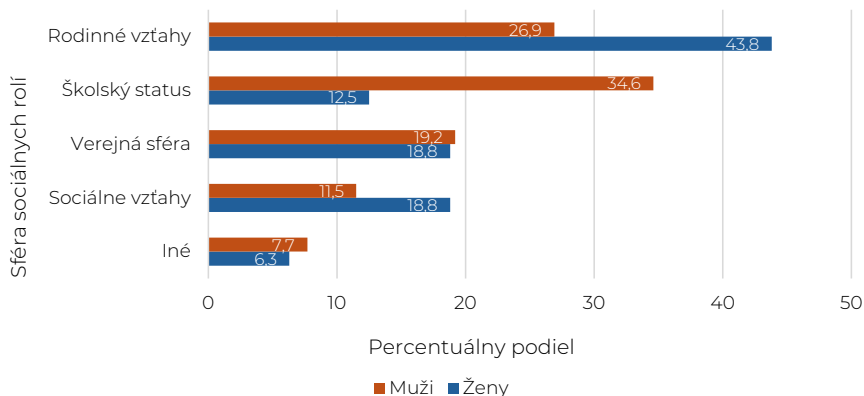
27

Tabuľka 2 Zastúpenie ženských a mužských sociálnych rolí v jednotlivých sférach v učebnici pre 6. ročník

Kategória	Ženské postavy	Ženy (%)	Mužské postavy	Muži (%)
Rodinné vzťahy	7	43,8	7	26,9
Školský status	2	12,5	9	34,6
Verejná sféra	3	18,8	5	19,2
Sociálne vzťahy	3	18,8	3	11,5
Iné statusy	1	6,3	2	7,7

² Kompletný zoznam identifikovaných sociálnych rolí a pozícií pre každý ročník je dostupný v prílohe č. 1 na strane 86.

Mužské a ženské sociálne roly v učebnici pre 6. ročník

Graf 2 Grafické znázornenie mužských a ženských sociálnych pozícií v učebnici pre 6. ročník

7. ročník

Učebnica pre 7. ročník vykazuje pomerne **vyrovnaný počet sociálnych pozícií** – 22 mužských a 21 ženských. V porovnaní so 6. ročníkom dochádza k poklesu zastúpenia mužských postáv v školskom prostredí, pričom **najvýraznejší rodový rozdiel sa prejavuje v rodinnej sfére, kde prevažujú ženské postavy**. Naopak, **v oblasti iných sociálnych väzieb a verejnej sféry prevládajú mužské postavy** (18,2 % vytvorených mužských pozícií oproti 14,5 % ženských). Zastúpenie v oblasti iných sociálnych statusov zostáva relatívne vyrovnané, vztahujú sa k príslušnosti k národnostným skupinám, pričom u chlapcov sa objavuje aj status „člen spoločnosti“.

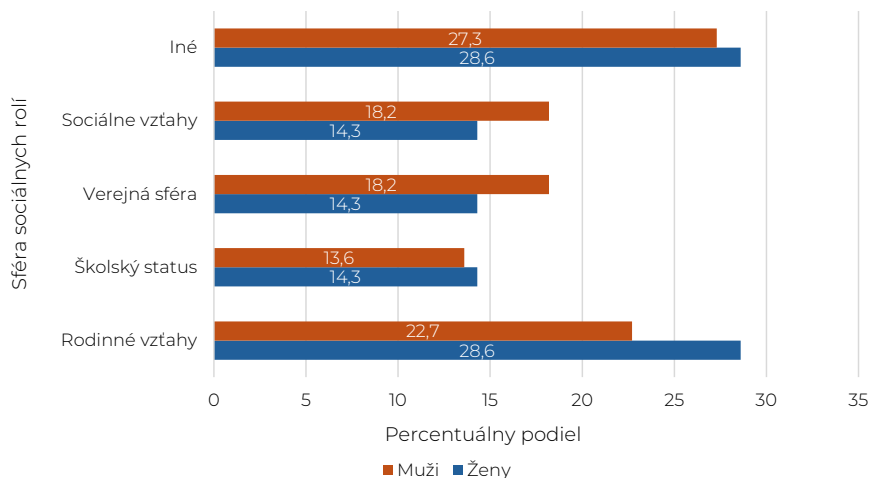
Rozdiel je zreteľný tiež v kategórii sociálnych (mimorodinných) vzťahov, kde sa medzi mužskými postavami vyskytuje explicitne líderská a dominantná rola „vodca bandy“. Hoci ide len o jednu pozíciu, ktorá by kvantitatívne mohla byť zanedbateľná, vytvára kvalitatívne významný rozdiel, ktorý spočíva predovšetkým v úplnej absencii porovnateľných vedúcich či silných rolí na strane žien a dievčat.

Rovnako významný kvalitatívny rozdiel nachádzame v oblasti iných statusov. Výraz „praotec rasy“ predstavuje spoločenský status, ktorý zvýrazňuje mužskú figúru ako východiskový bod, zakladateľa či pôvodcu, teda ako nositeľa historického odkazu a identity.

Tabuľka 3 Zastúpenie ženských a mužských sociálnych rolí v jednotlivých sférach v učebnici pre 7. ročník

Kategória	Ženské postavy	Ženy (%)	Mužské postavy	Muži (%)
Rodinné vzťahy	6	28,6	5	22,7
Školský status	3	14,3	3	13,6
Verejná sféra	3	14,3	4	18,2
Sociálne vzťahy	3	14,3	4	18,2
Iné statusy	6	28,6	6	27,3

Mužské a ženské sociálne pozície v učebnici pre 7. ročník

Graf 3 Grafické znázornenie mužských a ženských sociálnych pozícií v učebnici pre 7. ročník

8. a 9. ročník

V učebniciach pre 8. a 9. ročník bolo celkovo za oba ročníky identifikovaných len 15 ženských a 19 mužských sociálnych pozícií, čo súvisí s výrazným poklesom počtu postáv a naratívnych prvkov vo vyšších ročníkoch. Tieto učebnice sú koncipované viac faktograficky a menej personifikovane, čím sa znižuje prítomnosť konkrétnych nositeľov a nositeľiek spoločenských rolí.

V prípade dievčenských postáv sa takmer polovica identifikovaných sociálnych pozícií nachádza v kategórii rodinných vzťahov – 7 z 15 pozícií (47 %) je situovaných v domácej sfére. Zároveň je významné, že ani v jednej z učebníc pre 8. a 9. ročník sa nevyskytuje žiadna ženská sociálna rola umiestnená do verejnej sféry.

Tento trend sa najvýraznejšie prejavuje v učebnici pre 9. ročník (tabuľka č.5, prvý stĺpec), kde bol identifikovaný len veľmi úzky rozsah ženských sociálnych pozícií. Z piatich zaznamenaných rolí sú tri viazané na rodinné vzťahy.

U chlapčenských postáv je podiel rodinných rolí za obe učebnice dokopy podobný ako u dievčat – 7 z 19 sociálnych pozícií (37 %) súvisí s rodinnými väzbami. Rozdiel sa však prejavuje **v oblasti verejnej sféry**. Kým v učebnici pre 8. ročník (tabuľka č. 4) sa, rovnako ako pri dievčenských postavách, nevyskytuje žiadna mužská sociálna rola zaradená do verejného priestoru, tak v učebnici pre 9. ročník (tabuľka č. 5) sa už vyskytujú aspoň dve takéto pozície, konkrétne status „zakladateľ bankovníctva“ a „zakladateľ ekonómie“.

Tieto pozície nesú výrazný symbolický a hodnotový význam, ktorý je ďalej posilňovaný aj rolou „autor myšlienky“ zaradenou do kategórie iných statusov. **Hoci ide z kvantitatívneho hľadiska o nízky počet výskytov, v kvalitatívnej rovine predstavujú zásadný rozdiel medzi zobrazovaním chlapčenských a dievčenských postáv.** Porovnateľné typy verejne významných, autoritatívnych a intelektuálnych sociálnych pozícií sa totiž u dievčenských a ženských postáv v analyzovaných učebniciach nevyskytujú vôbec.

30

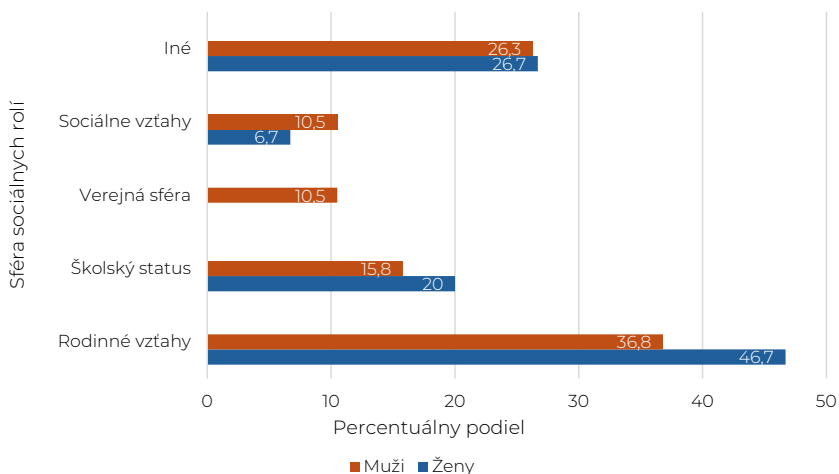
Tabuľka 4 Zastúpenie ženských a mužských sociálnych rolí v jednotlivých sférach v učebnici pre 8. ročník

Kategória	Ženské postavy	Ženy (%)	Mužské postavy	Muži (%)
Rodinné vzťahy	4	40,0	4	33,3
Školský status	2	20,0	3	25,0
Verejná sféra	0	0,0	0	0,0
Sociálne vzťahy	1	10,0	2	16,7
Iné statusy	3	30,0	3	25,0

Tabuľka 5 Zastúpenie ženských a mužských sociálnych rolí v jednotlivých sférach v učebnici pre 9. ročník

Kategória	Ženské postavy	Ženy (%)	Mužské postavy	Muži (%)
Rodinné vzťahy	3	60,0	3	42,9
Školský status	1	20,0	0	0,0
Verejná sféra	0	0,0	2	28,6
Sociálne vzťahy	0	0,0	0	0,0
Iné statusy	1	20,0	2	28,6

Mužské a ženské sociálne pozície v učebnici pre 8. a 9. ročník

Graf 4 Grafické znázornenie mužských a ženských sociálnych pozícií v učebnici pre 8. a 9. ročník

Povolania

V rámci analýzy boli naprieč všetkými učebnicami kódované profesie zobrazované pri ženských a mužských postavách. Na klasifikáciu jednotlivých pracovných pozícií bola použitá **Medzinárodná klasifikácia povolání ISCO-08** vypracovaná Medzinárodnou organizáciou práce (International Labour Organization – ILO).³

31

Klasifikácia ISCO-08 slúži na systematické triedenie povolaní podľa typu vykonávanej práce, umožňuje porovnateľnosť pracovných pozícií medzi krajinami a poskytuje jednotný rámec pre štatistické a výskumné analýzy, a tým vytvára vhodný analytický základ pre hodnotenie rodovej segregácie a nerovností v oblasti práce a zamestnania.

ISCO-08 má hierarchickú štruktúru pozostávajúcu z niekoľkých úrovní: **major group** (1-ciferná kategória), **sub-major group** (2-ciferná), **minor group** (3-ciferná) a **unit group** (4-ciferná). Základné členenie vychádza z tzv. *major groups*, označených

³ Klasifikácia ISCO-08 sa na Slovensku uplatňuje od 10. januára 2012, kedy nadobudla účinnosť vyhláška Štatistického úradu Slovenskej republiky č. 516/2011 Z. z., ktorou sa vydáva Štatistická klasifikácia zamestnaní SK ISCO-08. Jej znenie bolo následne aktualizované, pričom posledná aktualizácia bola vykonaná vyhláškou č. 449/2020 Z. z., ktorá nadobudla účinnosť 1. januára 2021.

číslicami 1 až 9, pričom nižšie číslo spravidla označuje vyššiu úroveň kvalifikácie, rozhodovacej právomoci a spoločenského statusu. Kategória 1 zahŕňa riadiace pozície, kategória 2 vysoko kvalifikované odborné povolania, zatiaľ čo ďalšie kategórie predstavujú postupne menej kvalifikované alebo manuálne činnosti.

V slovenskom kontexte sa používa národná adaptácia **SK ISCO-08**, ktorá pracuje so slovenskými označeniami tried a skupín povolaní. Podľa Národnej sústavy kvalifikácií (n. d.) má **SK ISCO-08 päť úrovní štruktúry**: 10 **hlavných tried** povolaní (1-ciferné kódy), 43 **podhlavných tried** (2-ciferné kódy), 130 **skupín povolaní** (3-ciferné kódy), 436 **podskupín povolaní** (4-ciferné kódy) a 2147 **jednotiek zamestnaní** (7-ciferné kódy).

Táto analýza pracuje s kategóriou „hlavná trieda“, ktorá poskytuje široké skupinové rámce povolaní, a s užšou kategóriou „skupina povolaní“, ktorá umožňuje ich presnejšie a zároveň analyticky prehľadné zatriedenie.

V rámci hlavnej triedy boli povolania rozdelené nasledovne:

32

- 1 – Zákonodarcovia, riadiaci pracovníci / Zákonodarkyne, riadiace pracovníčky
- 2 – Špecialisti / Špecialistky
- 3 – Technici a odborní pracovníci / Techničky a odborné pracovníčky
- 4 – Administratívni pracovníci / Administratívne pracovníčky
- 5 – Pracovníci / Pracovníčky v službách a obchode
- 6 – Kvalifikovaní pracovníci / Kvalifikované pracovníčky v poľnohospodárstve, lesníctve a rybárstve
- 7 – Kvalifikovaní pracovníci a remeselníci / Kvalifikované pracovníčky a remeselníčky
- 8 – Operátori a montéri strojov a zariadení / Operátorky a montérky strojov a zariadení
- 9 – Pomocní a nekvalifikovaní pracovníci / Pomocné a nekvalifikované pracovníčky
- 0 – Príslušníci / Príslušníčky ozbrojených síl

Všetky identifikované profesie boli zaradené aj do príslušných „skupín povolání“, aby bolo možné porovnávať typické rodové vzorce reprezentované v učebniciach, analyzovať zastúpenie žien a mužov v jednotlivých profesijných doménach a identifikovať reprodukciu rodových stereotypov v oblasti pracovného života.

Prehľad profesií pripisovaných ženským a mužským postavám v učebniciach

6. ročník

V učebnici pre 6. ročník bolo identifikovaných 15 ženských a 17 mužských profesií. Kvantitatívne ide o relatívne vyrovnané zastúpenie, avšak kvalitatívna analýza ukazuje rozdiely v type a statuse zobrazovaných povolání.

Ženské profesie sú výrazne koncentrované v školskom prostredí. Až 60,0 % profesií (9 z 15) spadá do oblasti vzdelávania, pričom 46,7 % všetkých ženských profesií (7 z 15) predstavujú špecialistky - učiteľky. Len štyri ženské profesie (26,7 %) boli zaradené medzi zákonodarne a riadiace pozície a jedna do administratívy.

33

Pri mužských profesiách je situácia opačná. Viac než polovica mužských profesií, konkrétne 52,9 % (9 zo 17), spadá medzi zákonodarné a riadiace pozície, pričom 41,2 % (7 zo 17) predstavujú zákonodarcovia a vysokí úradníci. Vyskytuje sa tu aj profesia *mušketiera*, ktorá bola vzhľadom na charakter tohto historického povolania zaradená medzi ozbrojené zložky.

Päť mužských profesií (29,4 %) sa radí medzi špecialistov – napríklad *akademický maliar* či *profesionálny huslista*. Zatiaľ čo medzi ženskými povolániami sa objavila *umelkyňa*, pri mužských povolaniach sa pridávajú tituly zdôrazňujúce odbornosť a status („akademický“, „profesionálny“). V mužskej skupine profesií sa navyše nachádzajú dve technické a odborné povolania v oblasti športu.

Celkovo možno konštatovať, že zatiaľ čo ženské profesie sú v učebnici pre 6. ročník koncentrované predovšetkým v školskom prostredí, mužské profesie výrazne dominujú v oblas-

tiach späťých s autoritou, mocou a vysokým spoločenským statusom. V prípade ženských postáv sa vysoký status vyskytuje len výnimočne, napríklad v pozícii panovníčky alebo poslankyne, čo poukazuje na pretrvávajúcu rodovú asymetriu v zobrazovaní spoločenskej prestíže a moci.

Tabuľka 6 Zastúpenie ženských profesií v učebnici pre 6. ročník

Hlavná trieda	Pozícia z učebnice	Skupina povolání
Zákonodarkyne, riadiace pracovníčky	Riaditeľka školy	Riadiace pracovníčky v špecializovaných službách
	Zástupkyňa riaditeľky	Riadiace pracovníčky v špecializovaných službách
	Poslankyňa mestského zastupiteľstva	Zákonodarkyne, vysoké úradníčky
	Panovníčka	Zákonodarkyne, vysoké úradníčky
Špecialistky	Učiteľka na gymnáziu	Učiteľky v stredných školách
	Učiteľka dejepisu ZŠ	Učiteľky v základných školách
	Učiteľka biológie a prírodovedy	Učiteľky v základných školách
	Učiteľka hudobnej výchovy	Učiteľky v základných školách
	Učiteľka slovenského jazyka	Učiteľky v základných školách
	Špeciálna pedagógička	Ostatné pedagogické a odborné pracovníčky
	Učiteľka klavíra	Ostatné pedagogické a odborné pracovníčky
	Kronikárka	Špecialistky v knihovníctve, archivárky a kurátorky
	Umelkyňa	Tvorivé a interpretačné umelkyne
Redaktorka	Spisovateľky, novinárky a jazykovedkyne	
Administratívne pracovníčky	Úradníčka na obecnom úrade	Všeobecné administratívne pracovníčky

Tabuľka 7 Zastúpenie mužských profesií v učebnici pre 6. ročník

Hlavná trieda	Pozícia z učebnice	Skupina povolání
Ozbrojené sily Zákonodarcovia, riadiaci pracovníci	Mušketier	Ostatné ozbrojené sily
	Riaditeľ školy	Riadiaci pracovníci v špecializovaných službách
	Majiteľ tlačiarne	Prezidenti a generálni riaditelia podnikov a organizácií
	Minister	Zákonodarcovia, vysokí úradníci
	Poslanec miestnej samosprávy	Zákonodarcovia, vysokí úradníci
	Starosta	Zákonodarcovia, vysokí úradníci
	Gróf	Zákonodarcovia, vysokí úradníci
	Richtár	Zákonodarcovia, vysokí úradníci
	Kráľ	Zákonodarcovia, vysokí úradníci
	Politik	Zákonodarcovia, vysokí úradníci
Špecialisti	Akademický maliar	Tvoriví a interpretační umelci
	Profesionálny huslista	Tvoriví a interpretační umelci
	Kronikár	Špecialisti v knihovníctve, archivári a kurátori
	Lektor angličtiny	Ostatní pedagogickí odborníci
	Redaktor	Spisovatelia, novinári a jazykovedci
Technici a odborní pracovníci	Profesionálny športovec – olympijský víťaz	Pracovníci v oblasti športu a fitness
	Tenisový tréner	Pracovníci v oblasti športu a fitness

7. ročník

V učebnici bolo zakódovaných 17 ženských profesií, z ktorých iba jedna (5,9 %) je zaradená medzi riadiace. Sedem ďalších (41,2 %) patrí medzi špecializované profesie, pričom aj tu dominuje oblasť školstva. Objavuje sa aj *akademická maliarka*, čo predstavuje paralelu s mužskou pozíciou z 6. ročníka, a odbornou pozíciou mimo školského prostredia je *virologička* zo Slovenskej akadémie vied. V technicko-odborných povolaniach sa vyskytla pozícia *kapitánky lietadla*, ktorá je tradične považovaná za mužskú.

Popri jednotlivých vysokokvalifikovaných pozíciách sa medzi ženskými profesiami stále opakujú aj stereotypné či nízkokvalifikované povolania, ako *modelka*, *administratívna pracovníčka* či *upratovačka*. Aj medzi mužskými profesiami nájdeme ekvivalenty – napríklad *školník*, *taxikár*, *opravár* či *predavač Nota Bene*.

36

Celkovo bolo identifikovaných 23 mužských profesií, medzi ktorými prevažujú hlavne riadiace a vysokostatusové pozície (26,1 %), ako sú riaditelia inštitúcií, predstavitelia verejnej moci a vysokoprestížne profesionálne povolania. Špecializované mužské profesie tvoria 38,5 %, pričom sú tematicky rozmanité a zahŕňajú oblasti s vysokým spoločenským uznaním, napríklad *advokát*, *architekt*, *vedec* či *vysokoškolský profesor*.

Z hľadiska klasifikácie ISCO patrí až 69,6 % (16 z 23) mužských profesií do kategórií 1 a 2 – teda najvyšších skupín podľa úrovne kvalifikácie, statusu a zodpovednosti. Pri ženských profesiách je to 47,1 % (8 zo 17), pričom do najvyššej kategórie (1) spadá iba jedna. Mužské profesie tiež pokrývajú rôzne oblasti, kým u žien ide skôr o monotematické zameranie, najmä na školstvo na základnej škole.

Tabuľka 8 Zastúpenie ženských profesií v učebnici pre 7. ročník

Hlavná trieda	Pozícia z učebnice	Skupina povolání
Zákonodarkyne, riadiace pracovníčky	Riaditeľka základnej školy	Riadiace pracovníčky v špecializovaných službách
Špecialistky	Akademická maliarka	Tvorivé a interpretačné umelkyne
	Virologička SAV	Špecialistky v oblasti biologických vied
	Učiteľka fyziky	Učiteľky v základných školách
	Učiteľka slovenského jazyka	Učiteľky v základných školách
	Učiteľka telesnej výchovy	Učiteľky v základných školách
	Triedna učiteľka	Učiteľky v základných školách
	Lektorka vo vzdelávacej agentúre	Ostatné pedagogické odborníčky
Techničky a odborné pracovníčky	Kapitánka lietadla	Dispečerky a techničky v lodnej a leteckej doprave
Administratívne pracovníčky	Úradníčka na obecnom úrade	Všeobecné administratívne pracovníčky
Pracovníčky v službách a obchode	Modelka	Ostatné pracovníčky v oblasti predaja
	Predavačka	Predavačky v obchodoch
Pomocné a nekvalifikované pracovníčky	Upratovačka	Upratovačky a pomocníčky v domácnostiach, hoteloch a úradoch

Tabuľka 9 Zastúpenie mužských profesií v učebnici pre 7. ročník

Hlavná trieda	Pozícia z učebnice	Skupina povolání	
Zákonodarcovia, riadiaci pracovníci	Riaditeľ strednej školy	Riadiaci pracovníci v špecializovaných službách	
	Finančný riaditeľ v nadnárodnej firme	Riadiaci pracovníci administratívnych a podporných činností	
	Riaditeľ banky	Prezidenti a generálni riaditelia podnikov a organizácií	
	Riaditeľ automobilky	Prezidenti a generálni riaditelia podnikov a organizácií	
	Prezident	Zákonodarcovia, vysokí úradníci	
	Starosta	Zákonodarcovia, vysokí úradníci	
	Špecialisti	Advokát	Špecialisti v oblasti práva
		Architekt	Architekti, projektanti, zememerači, dizajnéri
		Kňaz	Špecialisti v spoločenských vedách a religionistike
		Odborný pracovník - botanik	Špecialisti v oblasti biologických vied
Vedec		Špecialisti v oblasti vedy a techniky ⁴	
IT špecialista		Vývojári a analytici softvéru a aplikácií	
Profesor		Vysokoškolskí učitelia	
Učiteľ základnej školy		Učitelia v základných školách	
Učiteľ matematiky		Učitelia v základných školách	
Hudobník		Tvoriví a interpretační umelci	
Technici a odborní pracovníci	Tréner	Pracovníci v oblasti športu a fitness	
	Úradník v banke	Administratívni pracovníci na záznam číselných údajov	
Administratívni pracovníci	Predavač	Predavači v obchodoch	
	Predavač Nota Bene	Pouliční predavači a predavači na trhoch	
Pracovníci v službách a obchode	Školník	Správcovia objektov a budov	
	Opravár	Mechanici a opravári strojov	
Kvalifikovaní pracovníci a remeselníci	Taxikár	Vodiči osobných motorových vozidiel, dodávok a motocyklov	
Operátori a montéri strojov a zariadení			

⁴ Vzhľadom na bližšie nešpecifikované vedecké zameranie je povolanie „vedec“ výnimočne zaradené len do podhlavnej (2-ciferej) triedy 21 – Špecialisti v oblasti vedy a techniky.

8. ročník

V učebnici pre 8. ročník sa objavuje len šesť ženských profesií, pričom jedna z nich predstavuje špecifický prípad detskej práce v krajine, ktorú učebnica označuje ako „ekonomicky zaostalú“. Táto pozícia bola do analýzy zahrnutá preto, že učebnica danú činnosť explicitne rámcuje ako formu zamestnania. Zo zostávajúcich profesií sa vyskytuje len jedna riadiaca pozícia, opäť viazaná na školské prostredie (*riaditeľka školy*), a jedna špecialistka (*učiteľka*). Ostatné ženské profesie predstavujú pomocné alebo administratívne roly, ako zdravotná sestra či asistentka riaditeľa firmy.

Mužských profesií sa v tomto ročníku objavuje sedem, pričom až päť z nich patrí medzi riadiace alebo inak vysoko postavené funkcie a zvyšné dve predstavujú prestížne špecializácie. Aj napriek nízkemu celkovému počtu výskytov tak analýza poukazuje na výrazný kvalitatívny rozdiel v zobrazovaní ženských a mužských profesií, ktorý zvýhodňuje mužské postavy z hľadiska statusu a moci.

Tabuľka 10 Zastúpenie ženských profesií v učebnici pre 8. ročník

Hlavná trieda	Pozícia z učebnice	Skupina povolání
Zákonodarkyne, riadiace pracovníčky	Riaditeľka školy	Riadiace pracovníčky v špecializovaných službách
Špecialistky	Učiteľka	Učiteľky v základných školách
Techničky a odborné pracovníčky	Zdravotná sestra	Odborné pracovníčky v ošetrovatelstve a pôrodníctve
Administratívne pracovníčky	Asistentka riaditeľa firmy	Odborné asistentky v administratíve
Pracovníčky v službách a obchode	Modeling	Ostatné pracovníčky v oblasti predaja
Operátorky a montérky strojov a zariadení	Práca v odevnom závode (detská práca)	Výrobkyne odevov a podobné pracovníčky

Tabuľka 11 Zastúpenie mužských profesií v učebnici pre 8. ročník

Hlavná trieda	Pozícia z učebnice	Skupina povolání
Zákonodarcovia, riadiaci pracovníci	Podnikateľ ⁵	
	Minister	Zákonodarcovia, vysokí úradníci
	Predstavitel' hlavy štátu	Zákonodarcovia, vysokí úradníci
	Riaditeľ školy	Riadiaci pracovníci v špecializovaných službách
	Riaditeľ firmy	Prezidenti a generálni riaditelia podnikov a organizácií
Špecialisti	Lekár	Lekári
Techníci a odborní pracovníci	Pilot	Dispečeri a technici v lodnej a leteckej doprave

9. ročník

40

Učebnica pre posledný ročník základnej školy je na ženské profesie ešte chudobnejšia. Vyskytujú sa v nej iba tri, a z nich dve patria medzi riadiace (manažérka firmy a podnikateľka). Mužských profesií je spolu 8, z toho rovnako nachádzame dvakrát podnikateľa. Štyri spadajú do kategórie špecialistov, konkrétne ide o učiteľov, bankára (ekonóma) a psychológa.

Pozitívnym momentom 9. ročníka je zobrazenie podnikania, kde sa vedľa seba objavujú označenia „Podnikateľka roka“ a „Podnikateľ roka“. Tento príklad predstavuje vyváženú reprezentáciu ženského a mužského profesionálneho úspechu.

Tabuľka 12 Zastúpenie ženských profesií v učebnici pre 9. ročník

Hlavná trieda	Pozícia z učebnice	Skupina povolání
Zákonodarkyne, riadiace pracovníčky	Manažérka	
	Podnikateľka	
Špecialistky	Učiteľka	Učiteľky v základných školách

⁵ Označenia ako „podnikateľ“ alebo „manažérka“ predstavujú bez bližšej špecifikácie vykonávanej činnosti príliš všeobecné kategórie. V prípadoch, keď učebnica neuvádza konkrétnejšie profesijné zameranie, bolo možné tieto povolania zaradiť len do hlavnej (jednocifernej) triedy klasifikácie.

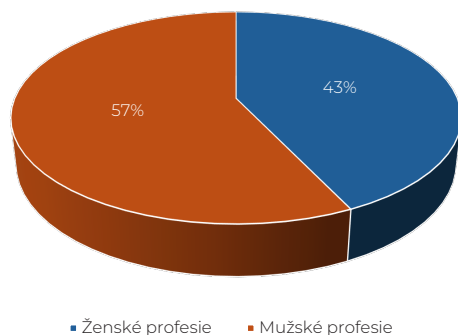
Tabuľka 13 Zastúpenie mužských profesií v učebnici pre 9. ročník

Hlavná trieda	Pozícia z učebnice	Skupina povolání
Zákonodarcovia, riadiaci pracovníci	Podnikateľ	
	Súkromný podnikateľ	
Špecialisti	Učiteľ anglického jazyka	Učitelia v základných školách
	Učiteľ ekonomie	Učitelia v stredných školách
	Bankár	Odborní pracovníci v oblasti finančnictva, poisťovníctva, ostatných finančných služieb
	Psychológ	Špecialisti v spoločenských vedách a religionistike
Pracovníci v službách a obchode	Poistovaci agent	Obchodní zástupcovia a sprostredkovatelia
	Kvalifikovaní pracovníci a remeselníci	Zlatník

Pri pohľade na profesie v súhrne sa naprieč analyzovanými učebnicami vo všeobecnosti vyskytuje viac mužských než ženských povolání, a to aj v prípadoch, kde sú kvantitatívne rozdiely minimálne. Celkovo bolo identifikovaných **spolu 98 profesií, z toho 42 ženských (42,9 %) a 56 mužských (57,1 %)**.

41

Celkový počet ženských a mužských povolání v učebniciach

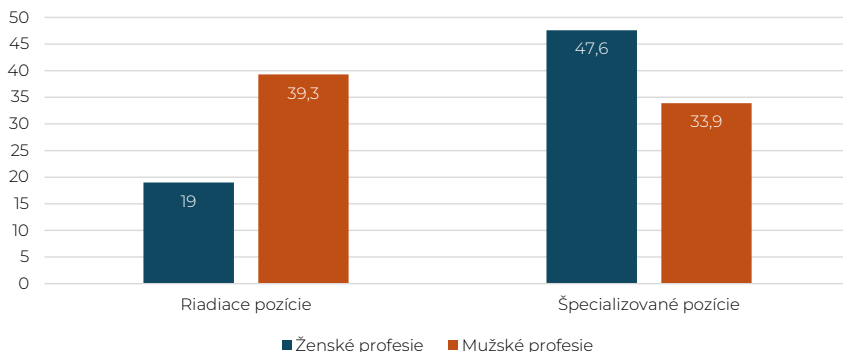

Graf 5 Percentuálne zastúpenie ženských a mužských profesií v analyzovaných učebniciach (6. – 9. ročník).

Najvýraznejšia nerovnováha sa prejavuje v zákonodarnej a riadiacej oblasti. Ženy sa v tejto triede objavili spolu 8-krát, čo predstavuje **19 % všetkých ženských profesií**, zatiaľ čo muži 22-krát, teda **39,3 % všetkých mužských profesií**. Muži sú tak v riadiacich a vysokostatusových pozíciách zastúpení v porovnaní so ženami viac než dvojnásobne.

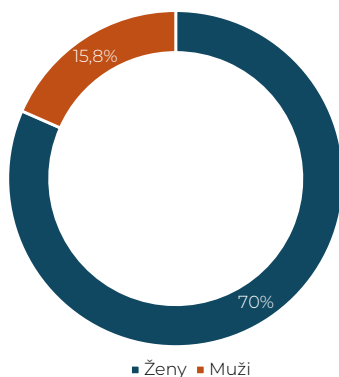
V **špecializovaných profesiách** je zastúpenie na prvý pohľad vyrovnannejšie: ženy sa v nich vyskytujú **20-krát (47,6 %)** a muži **19-krát (33,9 %)**. Kvalitatívna analýza však ukazuje zásadný rozdiel v ich charaktere. Až **70 % ženských špecialistiek** (14 z 20) má pedagogické zameranie, zatiaľ čo u mužov je to len **15,8 % profesií** (3 z 19). **Mužské špecializované profesie sú tematicky výrazne diverzifikovanejšie a zasahujú do rôznych spoločenských oblastí.**

Rodové zastúpenie profesií v riadiacich a špecializovaných pozíciách

Graf 6 Percentuálne porovnanie ženských a mužských profesií v prvých dvoch hlavných triedach ISCO-08 - v zákonodarných a riadiacich pozíciách a špecializovaných pozíciách.

Pomer pedagogických profesií

Graf 7 Porovnanie zastúpenia ženských a mužských pedagogických profesií v rámci špecializovaných povolání.

V nižších a pomocných profesiách sa rodové rozdiely prejavujú menej výrazne a absolútne počty sú nízke. **Celkovo sa potvrdzuje, že hoci sa ženy v učebniciach objavujú aj ako špecialistky, ide prevažne o úzko vymedzenú a rodovo stereotypnú oblasť. Mužské profesie sú naproti tomu rozložené naprieč širším spektrom povolání a výraznejšie spojené s mocou, rozhodovaním a spoločenským statusom.**

43

Zájmy a aktivity

Kategorizácia záujmov a činností použitá v tejto analýze vychádza z metodiky UNESCO, ktorá odporúča systematicky sledovať oblasti, v ktorých sa postavy v učebniciach vyskytujú a konajú. Táto metodika rozlišuje viaceré kategórie aktivít.

Delenie aktivít a činností podľa UNESCO:

- Školské aktivity
- Pracovné aktivity (formálne aj neformálne)
- Domáce práce
- Nákupy / zaobstarávanie potrieb
- Starostlivosť / opatrovanie
- Voľnočasové a športové aktivity
- Sociálne aktivity
- Rutinné osobné činnosti
- Negatívne aktivity

Keďže analýza sa zameriava na učebnice občianskej náuky, bolo potrebné tieto kategórie prispôbiť špecifikám skúmaného materiálu aj typu dát, ktoré sa v textoch reálne vyskytovali.

Prvou úpravou bolo zúženie pracovných aktivít iba na **neformálne**, teda nie profesijné, činnosti. Formálne povolania a profesie sú totiž predmetom samostatnej analýzy, v rámci ktorej sú klasifikované podľa ISCO-08 ako zárobková činnosť. Aby sa predišlo prekryvaniu kategórií, aktivity v tejto časti analýzy zahŕňajú len činnosti, ktoré nenapĺňajú kritériá povolania – napríklad komunitné, členské alebo dobrovoľnícke činnosti.

Druhou úpravou bolo presunutie nakupovania do kategórie **domácich prác**. Jeho výskyt v učebniciach bol nízky a vyskytoval sa najmä v kontexte zabezpečovania chodu domácnosti, nie ako samostatná sociálna alebo ekonomická aktivita.

Tretia úprava sa týkala **sociálnych aktivít**, ktoré boli z kategorizácie odstránené. Tieto činnosti sa sledujú v rámci atribútov a sociálneho správania postáv, a ich samostatné kódovanie by viedlo k duplicitě.

44

Ďalšie kategórie (rutinné osobné činnosti a negatívne aktivity) boli vypustené z dôvodu ich minimálneho alebo nejednoznačného výskytu v skúmaných textoch. Získané dáta naopak ukázali potrebu zaviesť **nové kategórie**, ktoré lepšie reflektujú špecifiká občianskej náuky, najmä jej orientáciu na verejný život, kultúru a spoločenskú participáciu. Preto boli doplnené kategórie *umelecké a kreatívne činnosti* a *verejné/politické/spoločenské aktivity*, ako aj širšia kategória *iné* pre zachytenie špecifických alebo marginálnych aktivít.

Výsledné kategórie použité v analýze sú:

- Školské aktivity
- Neformálne činnosti (nie profesijné)
- Domáce práce
- Starostlivosť / opatrovanie
- Športové aktivity
- Umelecké a kreatívne činnosti
- Verejné / politické / spoločenské aktivity
- Iné

Napriek rozdielnemu rozsahu narácie v jednotlivých ročníkoch (najrozsiahlejšia v 6. ročníku, najstručnejšia v 8. a 9.) zostávajú zobrazenia rodových rolí stabilné a učebnice v mnohých prípadoch reprodukovujú tradičné stereotypné rozdelenie aktivít.

Najširšie spektrum aktivít sa objavuje v učebnici pre **6. ročník**, kde je zároveň rodová diferenciacia najvýraznejšia. **Dievčatá a ženy sú tu zobrazované ako menej aktívne vo verejnej a občianskej sfére, slabšie zastúpené v politických témach, športe a výkonových činnostiach.** Rozdiel je viditeľný už na úrovni triednych a školských aktivít. Dievčatá síce participujú na triednom dianí (navrhujú projekt náučného chodníka, zapisujú výsledky volieb, prispievajú do školského časopisu) no charakter ich aktivít je od chlapčenských zásadne odlišný. Chlapčenské aktivity v tom istom ročníku majú širší repertoár a dominantnejší charakter. Sú líderské, expertné či analytické. Vystupujú s vlastnými návrhmi, prezentujú ich a sú svojím záujmom aktívne prítomní v občianskych a spoločenských témach. Tento rozdiel je posilnený aj tým, že hlavným hrdinom učebnice je Jakub, žiak 6. ročníka, ktorý sprostredkúva a rámcuje väčšinu obsahu. Tým sa chlapčenská angažovanosť v oblasti spoločenského diania či občianskej zodpovednosti ešte viac zvyrazňuje.

45

Ilustratívnym príkladom rozdielného postavenia chlapcov a dievčat je scéna triednych volieb: „*Tomáš čítal mená a Sandra k nim na tabuľu zapisovala počet hlasov.*“ Chlapec preberá riadiacu rolu, dievča zastáva úlohu zapisovateľky. Tento typ rozdelenia úloh je presne tým, čo posilňuje obraz dievčat ako „podporovateľiek a vykonávateľiek“, zatiaľ čo chlapci zastávajú pozície vedenia, rozhodovania a reprezentácie.

Hoci v učebnici vidíme snahu situovať ženskú postavu (Jakubovu mamu) do roly aktívnej občianky zaujímajúcej sa o komunálnu politiku, celkový obraz zostáva asymetrický. **Muži sú výraznejšie prítomní vo verejnom živote a ich aktivity zahŕňajú členstvá v kluboch, spolkoch a komisiách**, zatiaľ čo ženské neformálne aktivity sú prevažne komunitné; výnimku predstavuje kritický článok do novín, ktorý má charakter občianskeho aktivizmu. Muži disponujú širším rozsahom aktivít aj v oblasti verejných a občianskych tém. Zatiaľ čo mužské aktivity zahŕňajú riešenie dopravy, ekológie, zamestnanosti či angažovanie sa v politike, ženské postavy nemajú ekvivalentné prestížne pozície.

Najväčšia rodová disproporcija sa však objavuje v oblasti starostlivosti. Ženy a dievčatá sú výrazne častejšie zobrazované v starostlivosti o deti a ďalšie osoby: hrajú sa s nimi, servírujú jedlo, sprevádzajú ich na aktivitách, vychovávajú. Starostlivosť mužských postáv je naopak rámcovaná cez pracovné povinnosti alebo odovzdávanie vedomostí a zručností (napr. starý otec trénuje Jakuba v tenise).

Do mužského repertoáru patria navyše aj rizikové aktivity (alkohol, fajčenie, potulovanie sa), ktoré učebnica stvárňuje ako doménu chlapcov, nie dievčat.

Tabuľka 14 Prehľadová tabuľka záujmov a činností v učebnici pre 6. ročník

Oblasť aktivity	Aktivita Ženy	Oblasť aktivity	Aktivita Muži
Školské a vzdelávacie	Navrhla vybudovať náučný chodník Učí sa angličtinu Zapisuje výsledky triednych volieb Prispieva do školského časopisu	Školské a vzdelávacie	Skúma symboliku Študuje kroniku Vysvetľuje terminológiu Vzdeláva sa, ako byť dobrým občanom Študuje dejiny Zistil, ako sa zjednocovala Európa Predsedá triednej samospráve Vyhlasuje výsledky triednych volieb V školskom parlamente vystúpi so svojim návrhom Číta o vodcoch Učí sa angličtinu
Neformálne činnosti	Vedie krúžok prvej pomoci pre deti Organizuje výlety pre seniorov Napísala článok do novin ako kritiku postupov miestnej obce	Neformálne činnosti	Člen lukostreleckého oddielu Člen tenisového klubu Slovan Člen komisie Člen spolku včelárov Člen basketbalového klubu Člen miestnej partie Člen spoločenských skupín
Domáce práce	Nakupovanie	Domáce práce	Pomáha mame s nákupom Varí a vyšiva
Starostlivosť / opatrovanie	Navštevuje s deťmi výstavy Chodí s deťmi na turistiku Matka preberá všetky funkcie rodiny, kým otec pracuje v zahraničí Číta deťom	Starostlivosť / opatrovanie	Neprijal pracovnú ponuku, aby zostal doma s rodinou Nemá čas na deti Učí deti tenis Vysvetľuje synovi zaostalé regióny Vysvetľuje synovi výhody ZŠ

	Hrá sa s deťmi hry Servíruje deťom večeru Vychováva deti		
Športové aktivity	Plávanie Folklórne tance	Športové aktivity	Plávanie Lukostrelba Tenis Basketbal
Umelecké a kreatívne	Maliarstvo Kreslenie Klavír, spev Zaujíma sa o umenie	Umelecké a kreatívne	Tvorba webstránok
Verejné/ politické/ spoločenské	Zaujíma sa o komunálnu politiku Zúčastňuje sa predvolebných zhromaždení Spolurozhoduje o verejnom živote Zúčastňuje sa volieb	Verejné/ politické/ spoločenské	Zaujíma sa o komunálnu politiku Zúčastňuje sa volieb Navštevuje poslanecké dni Rieši životné prostredie a zahusťovanie sídlisk Kandiduje Spolurozhoduje o verejnom živote Zaujíma sa o riešenie dopravnej situácie Zaujíma sa o zamestnanosť v krajine Ruší zákony
Iné	Nemá žiadne záujmy a aktivity Celý život sa nepohla zo svojej rodnej dediny	Iné	Najviac aktivít majú chlapci Dokumentárne filmy Včelárstvo Záujem o bojovú techniku Potuluje sa po vonku Fajčí Pije alkohol

V **7. ročníku** je rozsah aktivít a činností menší než v 6. ročníku, no rodové vzorce pretrvávajú. Reprezentácie chlapcov a dievčat opäť nadväzujú na už etablované rozdiely v tom, aké oblasti života im učebnica pripisuje. **Chlapci pokračujú v dominancii v oblastiach spojených s intelektom, výkonom a reprezentáciou.** Jedným z príkladov je úloha zo súťaže v triede, v ktorej majú chlapci demonštrovať svoj „bystrejší úsudok“. Práve oni sú vybraní ako účastníci a riešitelia logickej úlohy. „*V triede zorganizovali súťaž o tom, kto má bystrejší úsudok. Jedna z úloh bola takáto. Vybrali štyroch chlapcov a päť čiapok (4 modré a 1 bielu),*“ (Občianska náuka, 2020, str. 67).

Rozsah dievčenských školských aktivít je oveľa chudobnejší, naopak omnoho výraznejší je v oblasti domácich prác. Objavuje sa však jeden dôležitý pozitívny príklad dievčaťa s nadpriemerným

intelektom, členka Mensy. **Tento príklad potvrdzuje, že učebnica pracuje aj s motívom dievčenskej excelentnosti, no zároveň ide o výnimočný, nie systémový prvok.** Objavujú sa aj členstvá situované do oblasti kultúry (Matica slovenská) a zdravotnej starostlivosti (Červený kríž). Spolky, do ktorých vstupujú chlapci a muži, zahŕňajú športové kluby (basketbal, tenis), technicky orientované záujmy (tvorba webstránok) aj sociálne rizikové skupiny (sekta).

Tabuľka 15 Prehľadová tabuľka záujmov a činností v učebnici pre 7. ročník

Oblasť aktivity	Aktivita Ženy	Oblasť aktivity	Aktivita Muži
Školské a vzdelávacie	Predsedníctvo triednej samosprávy Čítanie Učí sa vo voľnom čase	Školské a vzdelávacie	Číta o experimente Číta o vzniku rás Číta o svete Študuje Predsedníctvo triednej samosprávy Účast' na matematickej olympiáde Účast' v hre o bystrejši úsudok Zastupuje záujmy triedy Hľadá odpovede na mnohé otázky
Neformálne činnosti	Členka Mensy Členka Matice slovenskej Členka Červeného kríža	Neformálne činnosti	Člen basketbalového oddielu Člen sekty Člen tvorby webstránok Člen tenisového klubu
Domáce práce	Práce v záhrade Pomoc v domácnosti Varenie Upratovanie Vysávanie Nakupovanie	Starostlivosť / opatrovanie	Nakupuje pre starú pani
Starostlivosť / opatrovanie	Stará sa o starú pani Stará sa o chorú dcéru Plánuje rodinný program, aby si muž oddýchol od práce	Športové aktivity	Basketbal Folklorne tance Futbal Tenis
Športové aktivity	Joga Futbal Folklorne tance Balet	Iné	Demolujú okolie sídliska, ničia lavičky Flákajú sa po nociach po sídlisku
Umelecké a kreatívne	Vystavuje svoje umelecké diela Návšteva divadla Návšteva výstav		
Iné	Voľný čas trávi pri PC Voľný čas trávi pri TV		

V **8. ročníku** je počet postáv veľmi nízky, čo automaticky redukuje aj počet identifikovateľných aktivít. **Nedochádza tu k výrazným odchýlkam medzi zobrazovanými rodmi, s výnimkou oblasti rizikových aktivít.** Jedno z cvičení učebnice prináša sériu modelových situácií s vandalizmom, porušovaním zákona a trestnou činnosťou, pričom takmer všetky tieto roly sú pripísané mužským postavám. Dievčenská postava sa v tomto kontexte objavuje dvakrát. V jednom prípade však nevystupuje ako iniciátorka, ale ako osoba, ktorá je do takéhoto správania zatiahnutá ako pomocníčka (drogoví dileri ju nahovoria, aby im pomáhala).

- 14-ročný Peter si bez dovolenia svojho otca požičal jeho vzduchovku a za domom strieľal do plechoviek. Nechtiac však postrelil okoloidúceho chodca do ramena.
- Milan si pred jazdou na motocykli nedal na hlavu prilbu, lebo vraj išiel len do vedľajšej ulice za kamarátom.
- Skupina mladých chlapcov sprejom „vylepšila“ steny školy urážlivými nápismi na adresu riaditeľa školy.
- Vrecková zlodějka v preplnenom autobuse nenápadne vytiahla z vrečka spolucestujúceho mobil.
- Jano a Fero boli zrušení z dlhých prázdnín. Aby bola trochu „svanda“, poznenili na blízkej križovatke dopravnú značku tak, že vozidlá vchádzali do protismeru, a zabávali sa na chaos, ktorý spôsobili.
- Dileri drog nahovorili dievča, aby im pomáhala predávať drogy. Jeden z účastníkov po požití väčšej dávky zomrel.
- Cestou z rozlúčkového večierka so školou rozveselení mladíci dokazovali svoju silu a odvahu ničením dopravných značiek a strhávaním cestovných poriadkov.

Obrázok 1 Zdroj: Občianska náuka pre 8 ročník základnej školy, Ďurajková, Vargová, 2023

Rovnaký model nachádzame aj v siedmom ročníku. V týchto učebniciach vzniká výrazný **rodový rozdiel práve v oblasti rizikových aktivít.** Vandalizmus, ničenie okolia, nočné potulovanie, fajčenie či iné formy delikvencie sa spájajú výhradne s chlapcami. Podľa teórií rodovej socializácie je konštruovanie mužských rolí prostredníctvom atribútov ako agresivita, riziko a dominancia typickým prejavom reprodukcie tradičných modelov maskulinity (Kaščák, 2007; Bourdieu, 1998).

V **9. ročníku** je počet aktivít výrazne obmedzený, avšak stále platí, že ženské aktivity sú smerované do vzťahov a starostlivosti, mužské do výkonu, racionality a ekonomiky. Jediná verejná aktivita (prejav o ľudských právach v sídle OSN) predstavuje najvýznamnejšiu ženskú verejnú rolu v celom analyzovanom korpuse. Avšak, rovnako ako v prípade nadpriemerne inteligentnej členky Mensy, aj teraz sa jedná skôr o **izolovaný prvok než o prejav systematického posilňovania ženského verejného zastúpenia.**

Tabuľka 16 Prehľad záujmov a činností v učebnici pre 8. ročník

Oblasť aktivity	Aktivita Ženy	Oblasť aktivity	Aktivita Muži
Neformálne činnosti	Členka politickej strany	Neformálne činnosti	Člen partie chlapcov
Domáce práce	Domáce práce		
Starostlivosť / opatrovanie	Starostlivosť o dieťa	Starostlivosť / opatrovanie	Starostlivosť o dieťa
Iné	Kandiduje Pomáha dilerom	Iné	Strieľa Fajčí Jazdí na motorke Díleri drog Sprejuje po stenách školy Ničí dopravné značky

Tabuľka 17 Prehľad záujmov a činností v učebnici pre 9. ročník

Oblasť aktivity	Aktivita Ženy	Oblasť aktivity	Aktivita Muži
Starostlivosť / opatrovanie	Hrá sa s deťmi Cestuje za svojou dcérou Stará sa o chorú dcéru	Školské a vzdelávacie	Číta odborný časopis
Verejné/politické/ spoločenské	Má verený prejav o ľudských právach v sídle OSN	Iné	Rieši otázky poistenia Premýšľa nad riešením rizík Kradne

Charakteristiky a vlastnosti

Atribúty a charakteristiky postáv boli systematicky zatriedené do tematických kategórií, aby sa zabezpečila ich prehľadnosť a analytická uchopiteľnosť. Vytvorených bolo osem hlavných kategórií: **osobnostné črty, rodina, sociálne interakcie a správanie v skupine, kognitívne schopnosti a vzdelávanie, fyzické atribúty a zdravie, sociálno-ekonomické a pracovné pozadie, zručnosti/talent/predispozície a spoločnosť.** Kódované boli len tie charakteristiky, ktoré boli z textu jednoznačne vyvoditeľné a explicitne pomenované.

Kategória **fyzických atribútov a zdravia** zahŕňa okrem telesných charakteristík aj psychické a emočné stavy postáv. Pojem zdravia je v tomto kontexte chápaný širšie, ako súhrn fyziologic-

kých, psychických a emočných prejavov, nie iba ako hodnotenie zdravotného stavu.

Niektoré kategórie boli ďalej členené na **pozitívne a negatívne charakteristiky**, a to v prípadoch, kde takéto rozlíšenie vyplývalo z obsahu textu a bolo analyticky opodstatnené. Toto delenie teda nebolo aplikované plošne na všetky kategórie. Zámerné sa neuplatnilo napríklad pri fyzických atribútoch a zdraví, aby sa predišlo hodnoteniu telesných či psychických stavov postáv v normatívnych kategóriách „pozitívne“ a „negatívne“. Rovnako nebola týmto spôsobom hodnotená kategória sociálno-ekonomického a pracovného pozadia. Pozitívne a negatívne charakteristiky sú klasifikované podľa kontextu ich použitia, nie podľa vopred určenej hodnotovej škály.

Analýza pracuje s kvalitatívnymi aj kvantitatívnymi rozdielmi, to znamená, že nezohľadňuje iba samotný výskyt určitej vlastnosti, ale aj jej intenzitu či hodnotiaci náboj (napríklad rozdiel medzi „inteligentný“ a „nadpriemerne inteligentný“). Zdvojené alebo významovo odstupňované výrazy boli ponechané zámerné, aby sa zachytili jemné významové nuansy v texte.

51

Charakteristiky a atribúty pripisované ženským a mužským postavám vykazujú stabilný, opakujúci sa rodový vzorec, ktorý dopĺňa predchádzajúce zistenia týkajúce sa aktivít a sociálnych rolí. Výsledné obrazy sú do značnej miery v súlade so staršími zisteniami o reprezentáciách v učebniciach, podľa ktorých sú dievčatá častejšie opisované osobnostnými a emocionálnymi charakteristikami, zatiaľ čo chlapci sú spájaní so schopnosťami a výkonom (EsFem, 2010; UNESCO, 2009).

Charakteristiky a vlastnosti pripisované dievčatám a chlapcom v jednotlivých učebniciach

Tabuľka 18 Súhrnný prehľad atribútov pripísaných chlapčenským a dievčenským postavám v učebnici pre 6. ročník

	Dievčenské a ženské postavy	Chlapčenské a mužské postavy
Osobnostné vlastnosti		
Pozitívne	fantastická; vždy plná energie; obetavá; srdečná; aktívna	aktívny; odvážny; dobre si organizuje čas; všímavý; bystrý
Negatívne	neohrabaná; protivná; zlá; hanblivá	panovačný; povýšenecký; arogantný; bezohľadný; „premúdrelý“; agresívny; egoistický; tolerantný
Rodina	miluje svoju rodinu absentuje doma – opustila rodinu	miluje svoju rodinu absentuje doma autoritatívny v rodine – rozhoduje o všetkom
Sociálne interakcie a správanie v skupine		
Pozitívne	aktívna; nápomocná; vie si získať kamarátov; dobrým vzorom pre ostatné dievčatá; zaujíma sa o názory druhých; koná v záujme kolektívu aj v záujme jednotlivcov; nepresadzuje sa za každú cenu	vzbudil záujem ostatných; zastal sa spolužiačky; uznáva dievča ako osobnosť; má uznanie a obdiv ostatných; jeho názor je rešpektovaný; vie sa dohodnúť; vie spolupracovať; obhajuje záujmy kolektívu aj jednotlivcov; nemyslí len na seba; získal si autoritu; chápe potreby ľudí
Negatívne	terč útokov; provokuje chlapcov; vysmieávajú sa jej za pôvod; vysmieávajú sa jej za vzhľad; odstrkovaná; šikanovaná; vychvaľuje sa; robí si, čo chce bez obmedzení; bojí sa oponovať svojej mame; utiahnutá	ubližuje dievčatám; súperiví rivali; provokuje ostatných; negatívna osobnosť triedy; využíva ostatných vo svoj prospech; nespratník; poškodzovanie okolia; samotár; utiahnutý; domased

**Kognitívne
schopnosti
a vzdelávanie**

Pozitívne

vynikajúce výsledky v matematike; veľmi dobre sa učí; múdra; IQ má podobné ako Tomáš

snaží sa pochopiť a rozumieť; veľmi vysoké IQ; vynikajúce výsledky v informatike, matematike a cudzích jazykoch; schopná porozumieť spoločenským témam; rozmyšľa nad významom vecí; učí sa porovnávaním; dostatočne rozmyšľa; machruje vedomosťami; mimoriadny žiak konzervatória; rýchlo napreduje v učení jazykov; nemá problémy s učením; nadšený informáciami; otec myšlienky; inteligentný; rád pozoruje; chce sa dostať na koreň problémov; prekvapuje múdrymi návrhmi; uvedomuje si súvislosti

Negatívne

neučí sa dobre; blicuje

**Fyzické atribúty a
zdravie**

nevie sa vyrovnáť s rozvodom rodičov
tučná

vyrovnal sa s rozvodom rodičov; tajne plače; zranený
Integrovaný; telesne znevýhodnený; fešák

**Sociálno-
ekonomické a
pracovné pozadie**

nevie finančne zabezpečiť rodinu; chudobná; stará mama nerozumie Eurám

dobrá pracovná ponuka v zahraničí; pracuje v zahraničí; finančná zodpovednosť; pracovne zaneprázdnený

**Zručnosti, talent,
predispozície**

Pozitívne

je úspešný na športových súťažiach; má vlastnosti a predpoklady predsedu; má neskutočné vlastnosti a schopnosti; trojnásobný majster sveta, olympijský víťaz; výborný a nadaný športovec

Učebnica pre 6. ročník obsahuje najvýraznejšie rozdiely medzi dievčenskými a chlapčenskými postavami. Dievčatá sa objavujú v emocionálnych a osobnostných rovinách ako srdečné, plné energie a obetavé, no zároveň často hanblivé, neohrabané či vysmievané. Text reprodukuje „feminizáciu súkromnej sféry“, v ktorej sa ženskosť utvára cez citovosť, starostlivosť a zraniteľnosť (Bosá, Minarovičová 2017). **Sociálne interakcie potvrdzujú ich zraniteľné postavenie:** dievča je terčom útokov, šikany či posmechu, čo kopíruje stereotyp, podľa ktorého dievčatá čelia väčšiemu spoločenskému hodnoteniu vzhľadu, pôvodu a „priateľného“ správania (Kiczková, 2001). **Mužské postavy sú v 6. ročníku zreteľne spojené s výkonom a potenciálom.** Ich charakteristiky sa pohybujú od aktivity a odvahy až po extrémne superlatívne vlastnosti typu „trojnásobný majster sveta“, „olympijský víťaz“ či „neskutočné schopnosti“. Ide o model, ktorý UNESCO opisuje prostredníctvom heroizácie mužských postáv (2009). Chlapci sú zároveň **prezentovaní ako prirodzené authority** – zastávajú sa spolužiačok, v kolektíve získavajú uznanie a ich názory majú váhu. Aj v prípadoch negatívnych vlastností (arogancia, agresivita, panovačnosť) ostávajú v pozícii aktérov s mocou, nie objektov pasívneho utrpenia.

54

V učebnici nachádzame príklady, ktoré ilustrujú rodovo rozdielne interpretácie správania a emočného prežívania podobných situácií. „*Jana z 9. poschodia začína v škole blicovať. Mama od nich odišla. Otec sústavne pracuje a nemá na deti čas.*“ Jana je zobrazená ako dieťa nezvládajúce rozvod, pričom súčasne vidíme otca orientovaného predovšetkým na finančné zabezpečenie. Ďalšie dva príklady ukazujú rovnaké situácie, ale odlišné interpretácie. V príbehu o Jožovi, ktorému sa rodičia rozviedli, sa objavuje scéna, kde ho kamarát nájde tajne plakať v šatni, no následne sledujeme jeho „premenu“, keď „pôsobil skoro dospel“ a preberá zodpovednosť za súrodencov. Na kontrolnú otázku „*Ktoré dieťa sa s rozvodom rodičov vyrovnalo?*“ je správnou odpoveďou práve Jožo, nie Jana.⁶

Text zároveň ponúka aj **rodovo rozdielnu interpretáciu rodičovskej práce a finančného zabezpečenia.** Kým Janin otec (jednorodič) uprednostnil prácu pred výchovou dieťaťa, v príbehu Adama, ktorého otec pracuje v Írsku a domov chodí trikrát

do roka, preberá všetky funkcie rodiny mama, ktorej „peniaze od otca nestačia.“⁷ Ďalšou významnou ilustráciou rodového rámcovania je postava Betky, ktorá je v texte uvedená ako typický príklad šikanovaného dievčata. Spolužiaci sa jej posmievajú, že „smrdí“, hoci učebnica výslovne uvádza, že jej veci sú čisté, len nemoderné. Zdrojom šikany je teda nie zanedbanosť, ale chudoba, pričom Betka žije len s mamou.⁸ **Text tak opäť spája ekonomické znevýhodnenie s postavením ženy.** Rovnako ako Adamova matka je hodnotená cez „nezvládanie“ finančnej a výchovnej záťaže.

V učebnici nájdeme aj ďalší príklad typickej rodovej nerovnosti. „*Jakub uznáva Paulínku. Je múdra, ale nepresadzuje sa za každú cenu. IQ má možno podobne vysoké ako Tomáš. Vôbec sa nečuduje dievčatám, ktoré ju napodobňujú. Dobré vzory sa majú napodobňovať.*“⁹

Postava Paulíny predstavuje zriedkavú ukážku dievčata s vysokou inteligenciou. Paulína je síce múdra, ale **jej výkon je meraný porovnaním s chlapcom, ktorý je označený za „génia“ triedy. Jej inteligencia tak nie je uznaná autonómne, ale len relatívne k mužskému štandardu** (UNESCO 2009). Zároveň sa jej pripisuje **sociálne žiaduca pokora**: „nepresadzuje sa za každú cenu“. Ako uvádzajú Bosá a Minarovičová (2006), od dievčat sa v školskom prostredí očakáva skôr submisívne ako súperivé správanie. V kontexte triedy, kde všetky ďalšie „osobnosti“ sú chlapci – dominantní, presadzujúci sa, rešpektovaní – zostáva aj Paulína kompetentná, ale nie konkurujúca. Paulína so svojou osobnosťou je **dobrym vzorom pre ostatné dievčatá.**

55

Kognitívne schopnosti chlapcov sú vykreslené veľmi široko a nadštandardne – vysoké IQ, nadanie na jazyky, informatiku, matematiku, umelecké smery. V porovnaní s dievčatami ide veľmi výrazný a dôležitý nepomer, ktorý berie dievčatám a ženám kompetentnosť a priamo ich znevýhodňuje. **Žiaci aj žiačky si vytvárajú obraz, že muž je prirodzený nositeľ vedomostí.**

⁷ Občianska náuka pre 6. ročník základnej školy, Alena Drozdíková, Daniela Ďurajková, 2022, s. 6

⁸ Občianska náuka pre 6. ročník základnej školy, Alena Drozdíková, Daniela Ďurajková, 2022, s. 22

⁹ Občianska náuka pre 6. ročník základnej školy, Alena Drozdíková, Daniela Ďurajková, 2022, s. 22

Tabuľka 19 Súhrnný prehľad atribútov pripísaných chlapčenským a dievčenským postavám v učebnici pre 7. ročník

	Dievčenské a ženské postavy	Chlapčenské a mužské postavy
Osobnostné vlastnosti		
Pozitívne	srdečná; milá; poriadkumilovná; spoločenská; chce veľa dokázať; pokojná; šikovná; usmiata; veselá	aktívny; bezstarostný; poctivý; nevzdáva sa; nepotrpí si na oblečenie; tvorivý; vytrvalý; zodpovedný; vie ovládať svoje nálady
Negatívne	agresívna, bordelárka, nesebavedomá, povýšenecká, zlá; fiflena	arogantný, náladový, agresívny nepozorný, nespoľahlivý; výbušný; povrchný; sebecký;
Sociálne interakcie a správanie v skupine		
Pozitívne	daruje oblečenie iným; obraňuje spolužiačku; nedáva pocítiť nadradenosť	bráni spolužiačku; člen chlapčenskej partie; má uznanie; riadi ľudí; prirodzená autorita; robí správnu vec; učí sa riešiť konflikty; asertívna komunikácia
Negatívne	odmietaná „fiflenami“, ustráchaná, nedostatočne socializovaná, bije sa, terčom chlapcov, šikanovaná,	bál sa postaviť partii chlapcov; chce byť stredobodom pozornosti; hľadá len na svoj prospech; považuje sa za vodcu a všetci ho musia poslúchať; robí zle učiteľke; „banda“ chlapcov bije tých „dobrých“; samotár; útočný; vysmieva sa dievčatám; spochybňuje dievčenské myslenie;
Kognitívne schopnosti a vzdelávanie		
Pozitívne	nadpriemerne inteligentná; zvedavá; učí sa s porozumením; aktívna na vyučovaní; rada rieši problémy a chce prísť na koreň veci; nadšenec	dobrá orientácia v grafoch; hľadá odpovede a dôkazy správnosti; hľadá súvislosti; inteligentný; nadpriemerne inteligentný; tvorí schémy; nemá problém s učením; porovnáva a hľadá efektívne štýly učenia; aktívny na vyučovaní; učí sa s porozumením; zisťuje ako byť úspešný;
Negatívne	nedokončila školu; učí sa mechanicky bez porozumenia	memoruje sa; nerozumie matematike; otec syna v učení nepodporuje; neučí sa pravidelne; zle sa učí; partia chlapcov nechápe učivo; nedávajú pozor;

Fyzické atribúty a zdravie Sociálno-ekonomické a pracovné pozadie	poruchy príjmu potravy, vychudnutá, mrzutá chudobná, nemôže zarábať, nemá dobrú prácu, nezarobí toľko koľko muž, vdova splatila dlhy a musí sa presťahovať; spoločenský zostup	pracovne vystresovaný; prejedá sa a priberá; vysoký status; stabilne vysoké postavenie; veľa zarobí; nestíha prácu v termíne, pracuje počas víkendov; pracuje príliš veľa; zanechal dlhy;
Zručnosti, talent, predispozície	Pozitívne vlohy na maľovanie; pohybovo zdatná; schopnosti pre vedu a výskum; schopnosť citového prežívania;	hudobná inteligencia, logicko-matematická inteligencia; matematické schopnosti; športové schopnosti; mimoriadny športový talent; organizačné schopnosti; logické myslenie; má dobré vodcovské vlastnosti – bráni šikane, rieši problémy a konflikty pochopením a je prirodzená autorita;
Negatívne	Nemá dobre vodcovské vlastnosti – príliš zhovievavá, má chaos, nerieši problémy	hrdý na svoj národ; odhodlaný robiť zmeny v rodine; obdivuje a propaguje krásy Slovenska; tolerantný k inakosti; zamýšľa sa nad spoločnosťou; študuje diskusiu na tému „Občan Slovenskej republiky a jeho kultúrna identita“, vyjadruje sa k pádu dvojčiek; vedú rozhovory o vojnách
Spoločnosť	vyjadruje svoj názor na vznik rasizmu	hrdý na svoj národ; odhodlaný robiť zmeny v rodine; obdivuje a propaguje krásy Slovenska; tolerantný k inakosti; zamýšľa sa nad spoločnosťou; študuje diskusiu na tému „Občan Slovenskej republiky a jeho kultúrna identita“, vyjadruje sa k pádu dvojčiek; vedú rozhovory o vojnách

Opísaný trend sa zachoval aj v učebnici **pre 7. ročník**. Kognitívne schopnosti dievčat sú rozmanité – sú inteligentné, zvedavé a aktívne, niektorá sa učí s porozumením a iná mechanicky. Rovnako to vidíme aj na chlapčenskej strane, ale súčasne tu nachádzame väčšiu rôznorodosť – orientujú sa v grafoch, hľadajú súvislosti, tvoria schémy. Ide o opakujúci sa vzorec naprieč celou analýzou.

Dievčatá sú síce opisované ako milé, srdečné či spoločenské, no zároveň sa pri nich opakujú charakteristiky nízkeho sebavedomia, ustráchanosti alebo sociálneho odmietania. V sociálnych interakciách sú dievčatá opäť zobrazované ako tie, ktoré sú terčom posmechu a šikany. **Chlapci sú prezentovaní ako prirodzené authority**, ktoré riadia ľudí, riešia konflikty a majú organizačné schopnosti.

Vhodným ilustračným príkladom z učebnice je rozdelenie dvoch vodcovských typov.

Úloha č. 2

Dva typy vodcov

1. typ: Tomáš je prirodzenou autoritou v triede. Ako predseda triednej samosprávy sa so spolužiakmi radí pri plánovaní aktivít, snaží sa riešiť problémy triedy, nedopusť odstrkovanie či dokonca šikanovanie.
2. typ: Ingrid je predsedníčkou triednej samosprávy vo vedľajšej triede. Je priveľmi zhovievavá. Nechá podskupiny robiť si, čo chcú. Nerieši problémy celej triedy. Je tam chaos.

Obrázok 2 Zdroj: Občianska náuka pre 7. ročník základnej školy a 2. ročník gymnázia s osemročným štúdiom, Drozdíková, Ďurajková, 2020, s. 23

58

Tomáš a Ingrid stoja proti sebe ako dva kontrastné príklady lídersstva. Tomáš je hneď na úvod predstavený ako „prirodzená autorita“. Jeho vodcovstvo je aktívne, rázne a efektívne. V prípade Ingrid sa výrazy ako „autorita“ neuvádzajú, je totiž priveľmi zhovievavá. To zapadá do očakávaného vzorca skromných, submisívnych a kooperatívnych dievčat, čo sa následne interpretuje ako nedostatok schopnosti riadiť (Bosá, Mínarovičová, 2006). Rovnako ako pri Paulíne v 6. ročníku, aj tu vidíme, že **dievča síce môže byť v líderskej pozícii, no jej výkon je hodnotený negatívne, ak neprevezme „správny“ (teda mužský) spôsob vedenia**. Zároveň, keď sa Ingrid drží očakávaného, tzv. „feminínneho“ štýlu (zhovievavosť, nekonfliktnosť), jej vedenie je znehodnotené ako chaos a slabosť.

Naprieč učebnicou nachádzame niekoľko príbehov alebo momentov, kedy sa deti dostávajú do konfliktov. Ich odlišné rámcovanie je pozoruhodné. Keď sa pobijú dievčatá, text situáciu rámcuje ako problém socializácie: „*Socializovaný človek by už mal konať podľa svojho svedomia. Veronika a Sandra teda ešte*

nie sú dostatočne socializované¹⁰, potrebujú vedenie triednej učiteľky, ktorá „s trpezlivosťou dosiahla, že dievčatá sa voči sebe prestali agresívne správať“. V kontraste s tým je chlapčenská agresivita prezentovaná v oveľa širšom a systémovejšom rámci. Text túto situáciu neinterpretuje ako nedostatočnú socializáciu chlapcov, namiesto toho si kladie sociologické otázky: „Prečo sa obeť nebráni? Kam povedie agresivita „Samo, Robo, Marek“, keď sa im nepostavíme? O pár rokov budú prepadávať ľudí so zbraňou?“

Samo, Robo a Marek sú opisovaní ako skupina násilníkov, ktorí obklúčili malého chlapca. Ich agresivita sa v texte objavuje opakovane („Samo si myslí, že je vodca a všetci ho musia poslúchať“). Už v šiestom ročníku nachádzame Sama a Miša ako lídrov dvoch súperiacich „bánd“. Ich postavy sa vyskytujú aj v učebnici pre siedmy ročník, kde Samo vystupuje ako agresor, rovnako ako jeho otec.

„Samo otec prišiel včera do školy a pred všetkými deckami kričal na pani triednu učiteľku. Vystupoval agresívne. Už je jasné, prečo Samo večne zabída do spolužiakov, útočí na nich.“

59

Učebnica zároveň uvádza opačný príklad pri dievčenskej postave: „Jankina chorá mama je večne usmiata, pokojná a milá. Takto sa správa aj Janka.“¹¹

Dievčenská agresivita je individualizovaná a moralizovaná („nie sú ešte socializované“), zatiaľ čo chlapčenská je kolektivizovaná, analyzovaná a v konečnom dôsledku ospravedlňovaná ako prirodzená súčasť chlapčenských hierarchií. Súčasne, učebnica v týchto pasážach implicitne naznačuje, že správanie detí je formované správaním ich rodičov, pričom je tento proces prezentovaný v rodovo diferencovanej podobe. Agresívne a dominantné správanie chlapčenskej postavy je vysvetľované odkazom na agresívne vystupovanie otca, zatiaľ čo pokojné a prispôsobivé správanie dievčenskej postavy je rámcované prostredníctvom charakteristiky jej matky. Vzniká tak obraz, v ktorom syn preberá správanie otca a dcéra správanie matky.

¹⁰ Občianska náuka pre 7. ročník základnej školy a 2. ročník gymnázia s osemročným štúdiom, Drozdíková, Ďurajková, 2020, s. 20

¹¹ Občianska náuka pre 7. ročník základnej školy a 2. ročník gymnázia s osemročným štúdiom, Drozdíková, Ďurajková, 2020, s. 20

Tabuľka 20 Súhrnný prehľad atribútov pripísaných chlapčenským a dievčenským postavám v učebnici pre 8. ročník

	Dievčenské a ženské postavy	Chlapčenské a mužské postavy
Osobnostné vlastnosti		
Negatívne	plače	-----
Sociálne interakcie a správanie v skupine		
Pozitívne	oblúbená; aktívna	-----
Negatívne	-----	predvádza sa a robí zo seba hrdinu; dokazovali si svoju silu a odvahu demolovaním okolia; obeť verbálnej šikany; súdne trestaný; šikanuje
Kognitívne schopnosti a vzdelávanie		
Pozitívne		
Negatívne	prepadá z matematiky	na hodinách nepočúva; vyrušuje
Fyzické atribúty a zdravie	štíhla; mladá; atraktívna; telesne postihnutá, HIV pozitívna	-----
Sociálno-ekonomické a pracovné pozadie	úspešná; dobre zarábajúca znevýhodnená na trhu práce	zvýhodnený na trhu práce zarobí menej ako jeho manželka; odchádza na materskú dovolenku
Spoločnosť	-----	Vyjadruje svoje názory

Tabuľka 21 Súhrnný prehľad atribútov pripísaných chlapčenským a dievčenským postavám v učebnici pre 9. ročník

	Dievčenské a ženské postavy	Chlapčenské a mužské postavy
Osobnostné vlastnosti		
Pozitívne vlastnosti		bystrý
Sociálne interakcie a správanie		zastane sa sestry
Kognitívne schopnosti a učenie		má pohotové postrehy; má vedomosti
Sociálno-ekonomické a pracovné pozadie	Poskytnime ženám možnosť prezentovať svoje aktivity a motivovať ďalšie ženy, aby začali podnikat – Podnikateľka roka úspešná; materská dovolenka	Podporme rozvoj podnikania na Slovensku – súťaž Podnikateľ roka potrebuje zarobiť peniaze; pracuje v zahraničí

Učebnice pre **8. a 9. ročník** pracujú s oveľa menším počtom postáv a modelových situácií, preto je aj spektrum zachytených atribútov výrazne užšie. Obraz žien a mužov sa tu väčšinou objavuje v rámci úloh, krátkych príkladov alebo ilustratívnych otázok, nie v súvislých naratívoch ako v predchádzajúcich ročníkoch. Napriek tomu sa aj na malej vzorke dajú pozorovať niektoré charakteristické rysy, ktoré dopĺňajú už vyššie analyzované vzorce.

Pozitívnym posunom je, že sa v oboch ročníkoch objavujú **symetrické modelové situácie**, ktoré narúšajú tradičné rodové rozdelenie rolí: muž na materskej dovolenke, muž zarábajúci menej ako žena, žena odchádzajúca do práce, aby finančne zabezpečila rodinu, či žena na materskej dovolenke. Tieto príklady naznačujú snahu autoriek učebníc uvádzať aj rodovo vyváženejšie obrazy rodiny a práce, čo je v súlade s odporúčaniami rodovo citlivej pedagogiky (Minarovičová, Bosá, Čerešník, 2014; UNESCO, 2009).

Rodové rozdiely sú prítomné podobne ako pri predchádzajúcich ročníkoch. **Chlapčenské postavy sú rámcované cez deviáciu: dokazovanie sily, násilie, šikanovanie, verbálna agresivita, vyrušovanie v triede či súdne tresty. Naopak, dievčenské postavy sa objavujú v kontexte vzhladu, atraktivity, aktivity a pracovného úspechu.** Vzhľadom na malý počet postáv však nie je možné vyvodzovať robustné závery.

61

Zároveň, v 9. ročníku sú ženské postavy spájané so starostlivosťou (materská dovolenka), no už aj s ekonomickou nezávislosťou. Mužské postavy sú však aj tu častejšie viazané na finančné, profesijné či intelektuálne atribúty. Celkový obraz 8. a 9. ročníka však neposkytuje dostatočný rozsah materiálu na samostatné závery.

Jazyková dimenzia

Analýza jazykovej roviny učebníc občianskej náuky ukazuje výraznú dominanciu generického maskulína naprieč všetkými ročníkmi, pričom jeho frekvencia prevyšuje všetky ostatné kategórie pomenovaní spolu.¹²

V **6. ročníku** bolo zakódovaných **746 jazykových výrazov**, z toho až 417 (**55,9 %**) predstavuje generické maskulínium. Táto kategória výrazne prevyšuje rodovo nezafarbené výrazy v počte 186 (24,9 %). Za nimi nasledujú generické neutrum (14,6 %), dvojtvary (4,3 %) a sporadické feminína (0,3 %).

Najčastejšie použité výrazy v generickom maskulíne zahŕňajú: *žiaci* alebo *každý žiak*, *obyvatelia*, *občania*, *spolužiaci*, *členovia rôznych skupín*, *poslanci*, *priatelia*, *susedia*, *šiestaci*, *učitelia*, *príbuzní*, či *vodca/vodcovia*. Medzi rodovo nezafarbenými výrazmi sa vyskytujú najmä: *ľudia*, *rodičia*, *osobnosti*, *školská trieda* ako *kolektív*, *človek*, *Slovákovci* či *mládež*.

62

Dvojtvary sú použité prevažne v zadaniach úloh prostredníctvom lomky (napr. *som šťastný/á*) alebo v osloveniach adresovaných dievčatám a chlapcom.

V rámci generického neutra sa vyskytujú výrazy ako *deti*, *občianstvo*, *zastupiteľstvo*, *vnúčatá* a *členstvo*.

V **7. ročníku** bolo zakódovaných **554 výrazov**, z čoho 330 (**59,6 %**) predstavuje generické maskulínium. Rodovo nezafarbené výrazy tvorí 30 %, generické neutrum 8,7 % a dvojtvary 1,4 %. Aj tu je jazyková rovina prevažne maskulínna, čo posilňuje obraz chlapcov ako implicitných aktérov. Generické feminínium bolo použité iba raz – *opatrovatel'ka*.

Medzi najčastejšie používané generické maskulína patria označenia ako *žiaci*, *obyvatelia*, *členovia*, *spolužiaci*, *pristahovalci*, *občan* a *občania*, *učitelia*, *kresťania*, *bezdomovci* či *vedci*. Rodovo nezafarbené pomenovania v podobe všeobecných označení sú napríklad *ľudia*, *rodičia* alebo *školská trieda*, pričom rovnako ako v ostatných učebniciach absentujú v pomenovaniach

¹² Prehľad slov v generickom maskulíne podľa jednotlivých ročníkov je uvedený v prílohe č. 2 na strane 89.

profesií a spoločenských rolí s vyšším statusom. Najčastejšie používané slová v rámci rodového neutra sú *deti, obyvateľstvo a ľudstvo*.

Najvýraznejšia jazyková nerovnováha sa ukazuje v učebniciach pre **8. a 9. ročník**, kde je celkový počet postáv menší a kontexty sú prevažne formálne — týkajú sa práva, štátu, povolání, ekonomiky či finančnej gramotnosti. Práve preto je mimoriadne dôležité, aký jazyk sa v týchto učebniciach používa. V **8. ročníku** bolo zakódovaných **437 výrazov**, z čoho až 311 (**71,2 %**) tvorí **generické maskulínium**. Rodovo nezafarbených výrazov je 19 % a generického neutra 8,0 %. Obsah učebnice sa týka štátu, zákonov, ústavy, práv a občianskych povinností - **teda oblastí, kde jazyk prirodzene pracuje s množstvom pomenovaní funkcií a profesií. V týchto kontextoch učebnica používa takmer výlučne mužské tvary**: prezident, poslanec, minister, politik, starosta, štátnik, sudca, odborník, ekonóm. Feminína sa nevyskytujú a dvojtvary sú marginálne (1,8%).

Medzi najčastejšie používané generické maskulína v tomto ročníku patria označenia ako *občania, občan, prezident, poslanec/poslanci, spolužiaci, žiaci, panovník, predsedovia, voliči, prokurátor, sudca/sudcovia, zástupca/zástupcovia* či *advokát*. Rodovo nezafarbené výrazy sú najmä vo forme všeobecných označení, ako sú *ľudia, všetky ľudské bytosti, mladiství alebo osoby*. Generické neutrum je zastúpené predovšetkým výrazmi *deti a obyvateľstvo*.

63

V **9. ročníku** bolo zakódovaných **410 výrazov**, z toho 309 (**75,4 %**) **generických maskulín**. Rodovo nezafarbené výrazy tvorili 15,9 %, generické neutrum 7,6 %, generické feminínium 0,5 % a dvojtvary 0,7%. Obsah sa opäť vyznačuje vysokou frekvenciou pomenovaní profesií, autorít, rolí a spoločenských funkcií, pričom sú takmer bez výnimky uvedené v mužskej podobe.

Generické maskulínium v tomto ročníku zahŕňa široké spektrum profesijných a ekonomických označení, ako sú *spotrebitel/spotrebitelia, žiak/žiaci, zamestnanci, podnikateľ/podnikatelia, výrobca/výrobcovia, občan/občania, študenti, absolventi, kupujúci* či *predávajúci*. Okrem nich v texte nachádzame aj označenia ako *klienti, zamestnávateľia, akcionári, vlastníci*

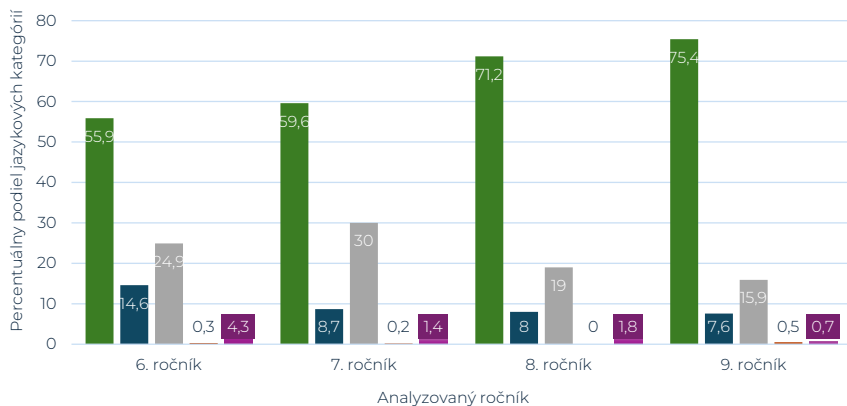
a *živnostníci*, ktoré sú rovnako uvádzané v mužskom rode. Rodovo nezafarbené výrazy slúžia hlavne ako všeobecné pomenovania, napríklad *ľudia*, *rodičia*, *právnické* a *fyzické osoby*. Feminína sú v texte len ojedinele, napríklad *krajčírka* či *cukrárka*.

Dominancia maskulína je v posledných dvoch ročníkoch najproblematickejšia, pretože žiakom a žiačkam prezentuje verejnú sféru takmer výhradne cez mužské jazykové modely.

Ako poukazujú Valdrová a Kolek (2022), generické maskulína označujú profesie a pozície s vyšším statusom a viditeľnosťou, čo posilňuje mužské normy v jazyku a spoločnosti. Čím vyšší je spoločenský status profesie, tým pravdepodobnejšie je, že bude reprezentovaná mužským tvarom.

Preukázalo sa, že jazyková rovina učebníc občianskej náuky **podporuje mužskú normu v reprezentácii spoločenského života, čím prispieva k reprodukcii rodových nerovností v symbolickej rovine.**

Porovnanie jazykových kategórií naprieč ročníkmi

Graf 8 Graf zobrazuje percentuálny podiel jednotlivých kódovaných jazykových kategórií vo všetkých učebniciach občianskej náuky (6. – 9. ročník).

Didaktická dimenzia (úlohy a otázky)

Z hľadiska didaktickej analýzy sa pozornosť sústreďuje na to, do akej miery sú otázky a cvičenia v učebniciach rodovo zacielené. Nasledujúca tabuľka obsahuje zosumarizované údaje pre jednotlivé ročníky. Čísla uvádzajú počet úloh.*

Tabuľka 22 zobrazuje rodové zacielenie didaktických úloh v jednotlivých ročníkoch učebníc občianskej náuky, a to podľa toho, či sa úlohy vzťahujú na mužských aktérov, ženské aktérky, zmiešané skupiny alebo nie sú rodovo zacielené.

Ročník	0	D/CH	D	CH
6. ročník	262	17	16	53
7. ročník	193	20	16	57
8. ročník	184	7	6	5
9. ročník	170	5	6	11

*Vysvetlenie skratiek v tabuľke:

0 - úlohy, ktoré sa nevzťahujú na konkrétne osoby ani na ich činnosti

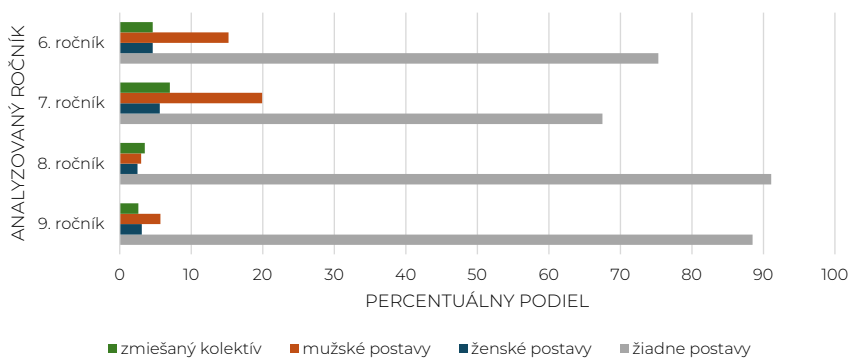
CH - úlohy, ktoré sa vzťahujú na chlapcov alebo mužské postavy

D - úlohy, ktoré sa vzťahujú na dievčatá alebo ženské postavy

D/CH - úlohy, ktoré sa vzťahujú na zmiešané kolektívy

Najväčší podiel všetkých zadaní tvoria úlohy bez konkrétnych postáv. Rodový rozmer sa prejavuje v úlohách, ktoré od žiakov vyžadujú hodnotenie, interpretáciu alebo riešenie situácií viazaných na osoby v texte. Najvýraznejšie rozdiely sa ukazujú v 6. a 7. ročníku. V 8. a 9. ročníku je množstvo úloh a zadaní vzťahujúcich sa na konkrétne osoby minimálne.

Percentuálny prehľad didaktických úloh v ročníkoch z hľadiska rodového zacielenia

Graf 9 Percentuálny prehľad všetkých didaktických úloh v ročníkoch z hľadiska rodového zacielenia (6. – 9. ročník).

V **6. ročníku** je z 348 úloh (tabuľka č. 22) celkovo 75,3 % zadaní bez postáv, 4,9 % sa zameriava na zmiešané skupiny, 4,6 % úloh sa vzťahuje na ženskú aktérku a až 15,2 % pracuje s mužským aktérom (graf č. 9). **Z úloh, ktoré sú rodovo rozlišujúce (graf č. 10), pracuje 76,8 % s mužskými postavami a len 23,2 % s ženskými.**

V **7. ročníku** bolo zakódovaných 286 úloh a z nich sa 67,5 % neza-meriava na žiadne postavy (tabuľka č. 22). **Z rodovo zacielených úloh 78,1 % pripadá na mužské postavy a 21,9 % na ženské** (graf č. 10), čo predstavuje veľmi podobnú nerovnováhu ako v 6. ročníku.

Pre oba ročníky platí, že obsah týchto úloh zároveň kopíruje rodo-vé rámce prítomné v naratívnych častiach učebnice. V úlohách sa opakovane vracajú postavy Jakuba, Sama, Miša či Adama, ktorých konanie má byť predmetom hodnotenia alebo inter-pretácie. Prezentované sú tu ich názory, myšlienky, argumenty či vytvorené schémy. Úlohy viazané na ženské postavy sa týka-jú najmä emocionálnych reakcií, školských ťažkostí, problémov v sociálnej integrácii (Laila, Betka) či rodinnej dynamiky. Dievčatá sú v učebných úlohách len zriedkavo aktívne uvažujúce, zatiaľ čo chlapci sú opakovane situovaní do pozície tých, ktorých názory a konanie sú hodné analýzy, diskusie a hodnotenia.

Príklady zadaní a úloh vzťahujúcich sa na chlapcov alebo diev-čatá z učebníc pre 6. a 7. ročník.

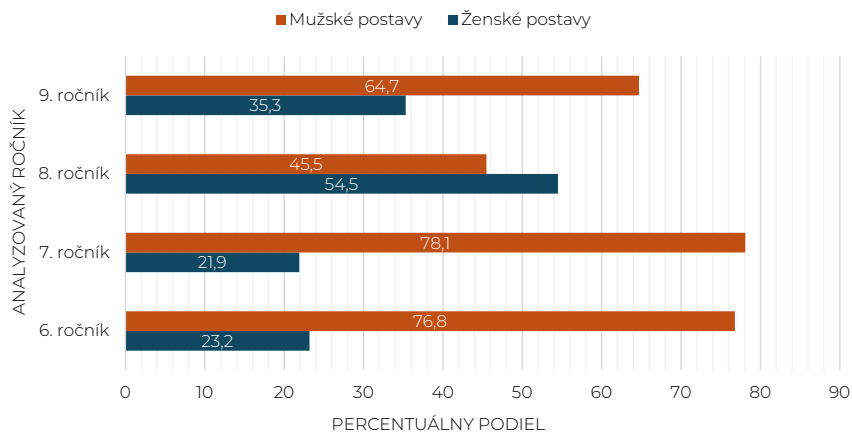
66

- „Soňu **trápi** nedostatočne využívaná žiacka knižnica a čítá-reň. Pomôžte Soni.“
- „Prečo žiaci **šikanovali** Betku? Kto a akým spôsobom jej po-mohol?“
- „Porovnajte pamäť 16 ročného dievčaťa a 75-ročnej ženy.“
- „Ku komu z triedy sa deti **správajú nevšímavo** a prečo?“ (Od-poveď je Betka)
- „Pomenujte jav z príbehu. Aký je Petrov **postoj**?“
- „Zistite, ako otec Jakubovi **vysvetlil** zaostalosť regiónov. **Sú-hlasíte** s ním?“
- „S pomocou pedagóga odpovedzte na **otázky Jakuba**.“
- „Podľa Miša bolo zbytočné dať tam aj osobnosti z minulosti. **Súhlasíte** s ním?“

V učebnici pre **8. ročník** je podiel úloh vzťahujúcich sa na kon-krétné postavy veľmi nízky a v rámci tohto obmedzeného poč-tu je zastúpenie ženských (54,5 %) aj mužských postáv (45,5 %) takmer vyrovnané. V **9. ročníku** je počet úloh vzťahujúcich sa na konkrétne osoby takisto nízky a ich rozloženie medzi mužov

a ženy predstavuje pomer 64,7 % ku 35,3 %. Tento výrazný nepomer však treba interpretovať opatrne, keďže tri úlohy vzťahujúce sa na mužského aktéra boli formulované v generickom maskulíne. V skutočnosti teda nemusia nevyhnutne odkazovať na mužské postavy, ale skôr odzrkadľujú jazykový rámec učebnice, ktorý preferuje mužský gramatický rod ako univerzálny.

Rodové zastúpenie postáv v didaktických úlohách

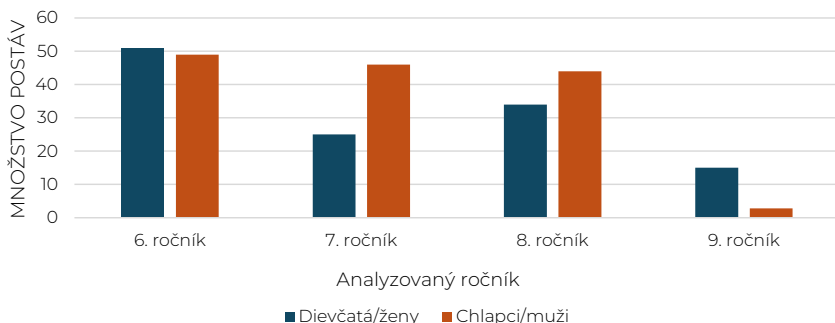
Graf 10 Porovnanie mužských a ženských postáv v rodovo zacielených úlohách (výrez z celkového súboru).

Dimenzia ilustrácií

Deti si ich pamätajú intenzívnejšie než textové pasáže, preto je dôležité sledovať, aký rod, status, aktivitu, povolanie či správanie ilustrácie pripisujú mužským a ženským postavám (UNESCO, 2009).

Analýza ilustrácií vychádza z metodických odporúčaní UNESCO (2009) pre hodnotenie rodovej reprezentácie v učebniciach. Z navrhovaných kategórií sme sledovali počet a rodové zastúpenie postáv, mieru ich aktivity či pasivity, spôsob vizuálneho zobrazovania (vrátane vzhľadu) a prítomnosť ústredných alebo dominantných postáv tam, kde to povaha ilustrácií umožňovala. V prípade ženských a dievčenských postáv, sa osobitná pozornosť venovala aj úprave vlasov, ako vizuálny prvok rodovej prezentácie.

Počet dievčenských a chlapčenských postáv v ilustráciách

Graf 11 Počet dievčenských a chlapčenských postáv zobrazených v ilustráciách v učebniciach vo všetkých ročníkoch (6.-9. ročník).

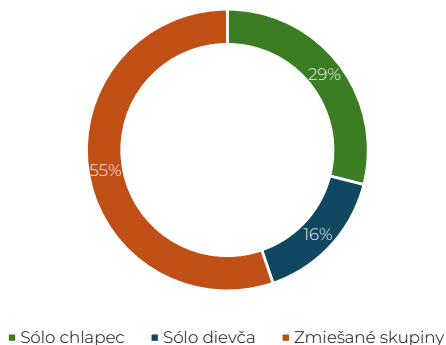
6. ročník

Ilustrácie v učebnici pre 6. ročník pôsobia na prvý pohľad kvantitatívne vyvážené. Celkovo sa v nich nachádza **51 dievčat a 49 chlapcov**, pričom na troch obrázkoch nebolo možné určiť pohlavie postavy. Učebnica obsahuje 87 ilustrácií, z ktorých 49 nezobrazuje žiadne osoby.

68

Hoci celkový počet postáv pôsobí vyrovnané, chlapci majú **takmer dvojnásobné zastúpenie v sólo ilustráciách**. Na jedenástich obrázkoch vystupuje iba chlapec, zatiaľ čo dievča je samostatne zobrazené len v šiestich prípadoch.

Ilustrácie s konkrétnymi postavami podľa rodového zloženia

Graf 12 Zastúpenie ilustrácií podľa rodového zloženia v učebnici pre 6. ročník

Obrázok 3 ON
pre 6 ročník, s. 16

Z 21 ilustrácií zobrazujúcich zmiešané kolektívy je v 9 prípadoch **ústrednou alebo dominujúcou postavou muž alebo chlapec**. Vo zvyšných prípadoch sú pozície chlapcov a dievčat vyrovnané. Zobrazené sú aj situácie, v ktorých dievčatá stoja okolo chlapcov, sú umiestnené v pozadí alebo pasívnej role, zatiaľ čo chlapci zaujímajú centrálnu pozíciu (obrázok č. 4).¹³

Opačný typ zobrazenia, kde by bolo dominantnou postavou dievča, sa v analyzovaných ilustráciách **nevy-skytuje**. Typickým zobrazením je aj muž ako dominantná postava v rámci rodiny (obrázok č. 3).¹⁴

Obrázok 4 ON
pre 6. ročník, s. 24

Tabuľka 23 Aktívne verzus pasívne postavy v ilustráciách

	Aktivita ženy	Pasívita ženy	Aktivita muží	Pasívita muží
Počet zobrazení	18	33	19	30

Aktivity, ktoré vykonávajú jednotlivé postavy sa výrazne nelíšia – športujú, hádajú sa, kričia, spievajú. Kvalitatívny rozdiel je v zobrazení muža ako voliča (obrázok č. 5).¹⁵ Pomer aktívnych a pasívnych zobrazení je u oboch pohlaví podobný. **Dievčatá sú aktívne zobrazené v 18 prípadoch**, napríklad pri športe, diskusii, hádke či umeleckých činnostiach, zatiaľ čo **v 33 prípadoch vystupujú v pasívnej pozícii** ako pozorovateľky alebo osoby bez konkrétnej činnosti. **U chlapcov je pomer podobný: 19 aktívnych zobrazení**, ktoré zahŕňajú športové výkony, konflikty, diskusie či voličské správanie, **a 30 pasívnych podobných zobrazení**.

¹³ Obrázok 4 Občianska náuka pre 6. ročník základnej školy, Drozdíková, Ďurajková 2022, s. 24

¹⁴ Obrázok 3 Občianska náuka pre 6. ročník základnej školy, Drozdíková, Ďurajková 2022, s. 16

¹⁵ Obrázok 5 Občianska náuka pre 6. ročník základnej školy, Drozdíková, Ďurajková 2022, s. 52

Obrázok 6 ON pre 6. ročník, s. 62

svoju vlasť“, kde je chlapec znázornený s národnými symbolmi (obrázok č. 6).¹⁶

Mnohé ilustrácie nemajú jednoznačne identifikovateľné prostredie a zobrazujú postavy bez širšieho kontextu. **Tam, kde je prostredie čitateľné, sú chlapčenské a mužské postavy častejšie viazané na spoločensky prestížne témy:** napríklad volič je

Obrázok 5 ON pre 6. ročník, s. 52

Ilustrácie so zmiešanými skupinami sa najčastejšie odohrávajú v prostredí rodiny, školy alebo medzi rovesníkmi vo verejnom priestore. Naopak, **sólové ilustrácie dievčat sú väčšinou vytrhnuté z konkrétneho prostredia;** výnimku tvoria len dve zobrazenia situované do telocvične.

škavejšie.

70

Obrázok 7 ON pre 6. ročník, s. 6

Vzhľadové a odevné prvky bolo možné analyzovať len pri časti ilustrácií (obrázok č. 7).¹⁷ Tam, kde to bolo možné identifikovať sú dievčenské postavy častejšie zobrazované s upravenými a zopnutými vlasmi (24) než s rozpustenými (13). Ženské a dievčenské postavy sú zobrazované s dlhými vlasmi. Na rozdiel od toho nie sú všetky mužské a chlapčenské postavy znázornené s krátkymi – v učebnici sa vyskytujú dva prípady chlapčenských postáv s dlhými vlasmi.

V dievčenskom odievaní prevažujú sukne a šaty (10), nasledované voľnočasovým oblečením (7) a športovým úborom (5). **Chlapci a muži sa najčastejšie objavujú v košeli alebo mierne formálnejšom oblečení,** napr. s golierom alebo vestou (13), prípadne vo voľnočasovom oblečení (8). Pri dvanástich postavách nebolo možné identifikovať celý odev, keďže ilustrácia zachytávala iba hornú časť tela v tričku. Formálne obleky sa vyskytujú pri štyroch postavách, zatiaľ čo športové oblečenie bolo zaznamenané trikrát.

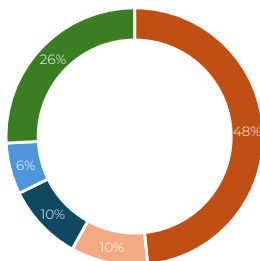
¹⁶ Obrázok 6 Občianska náuka pre 6. ročník základnej školy, Drozdíková, Ďurajková 2022, s. 62

¹⁷ Obrázok 7 Občianska náuka pre 6. ročník základnej školy, Drozdíková, Ďurajková 2022, s. 6

7. ročník

V učebnici pre 7. ročník bolo zakódovaných 42 ilustrácií, pričom na 11 z nich sa nenachádzali žiadne postavy. Analýza sa teda týkala 31 obrázkov, ktoré zobrazovali konkrétne osoby (graf č. 13). Z tohto počtu až **48 % ilustrácií zachytáva samotného chlapca** alebo muža a 10 % skupinu chlapcov; naopak iba **10 % ilustrácií zobrazuje samotné dievča** a 6 % dievčenskú skupinu. Zmiešané kolektívy tvorili 26%.

Ilustrácie s konkrétnymi postavami podľa rodového zloženia

■ Sólo chlapec ■ Skupina chlapcov ■ Sólo dievča ■ Skupina dievčat ■ Zmiešaný kolektív

71

Graf 13 Zastúpenie ilustrácií podľa rodového zloženia v učebnici pre 7. ročník

Celkovo tak učebnica obsahuje **46 chlapčenských a 25 dievčenských postáv**, pričom pri troch zobrazeniach nebolo možné určiť pohlavie. V 7. ročníku sa teda prejavuje výrazná prevaha mužských postáv.

Pri veľkej časti ilustrácií nie je prostredie identifikovateľné. Tam, kde je prostredie čitateľné, sa objavujú rodovo odlišné vzorce.

- **Obrázky zmiešaných scén predstavujú rodinu**
- **Ilustrácie zobrazujúce len dievčatá nemajú jasné prostredie**
- **Chlapci sú častejšie zasadení do konkrétneho a zmysluplného prostredia** – vonkajšie priestranstvá (sídliisko, park), školské prostredie alebo kultúrne inštitúcie (múzeum), prípadne športoviská (atletická dráha).

Tabuľka 24 Aktívne verzus pasívne postavy v ilustráciách

	Aktivita ženy	Pasivita ženy	Aktivita muži	Pasivita muži
Počet zobrazení	6	19	18	27

Obrázok 8 ON pre 7 ročník, s. 27

Rozdiely sa prejavujú aj v **charaktere aktivít**. **Dievčatá sú vo väčšine prípadov pasívne** (obrázok č. 8)¹⁸, celkovo v **devätnástich** zobrazeniach (76%), kde iba pozorujú, počúvajú alebo stoja či sedia bez činnosti. Iba **šestkrát sú aktívne** (24%), napríklad pri hre na hudobný nástroj, cvičení, rozhovore, dotahovaní sa so súrodencami alebo korčuľovaní. **Aj pri chlapcoch prevažujú pasívne zobrazenia** (spolu 27, čo predstavuje 59%), no **aktívnych je osemnásť**

(39%) - ide o športové výkony, opravárske práce, hlasné prejavy, karhanie detí, prejavy agresie. Zatiaľ čo pasivita dievčat súvisí s estetickým alebo vzťahovým rámcom, pasivita chlapcov je zasadená aj do kontextov, ktoré ich môžu prezentovať ako premýšľajúcich (obrázok č. 10)¹⁹ alebo pozorujúcich aktérov, čo má odlišnú interpretačnú váhu a je v súlade s textovou analýzou.

Obrázok 9 ON pre 7. ročník, s. 12

72

Obrázok 10 ON pre 7. ročník, s. 32

Na obrázkoch vidíme aj **rozdielnu vizuálnu konštrukciu oboch rodov** (obrázok č. 10).²⁰ Dievčatá sú zobrazované upravené, polovica z nich je zobrazená s účesmi. Tam, kde bolo možné zakódovať oblečenie, dievčatá majú **prevažne šaty a sukne** (6), ale vyskytujú sa **aj v nohaviciach** (5) a v jednom prípade v športovom oblečení. U chlapcov sa objavujú **formálnejšie alebo slušnejšie odevy** (14) a **obleky** (4), bežné voľnočasové oblečenie (7), ale tiež tradičné alebo kultúrne oblečenie reprezentujúce určitú spoločenskú

18 Obrázok 8 Občianska náuka pre 7. ročník základnej školy a 2. ročník gymnázia s osemročným štúdiom, Drozdíková, Ďurajková, 2020, s. 27

19 Obrázok 10 Občianska náuka pre 7. ročník základnej školy a 2. ročník gymnázia s osemročným štúdiom, Drozdíková, Ďurajková, 2020, s. 12

20 Obrázok 9 Občianska náuka pre 7. ročník základnej školy a 2. ročník gymnázia s osemročným štúdiom, Drozdíková, Ďurajková, 2020, s. 32

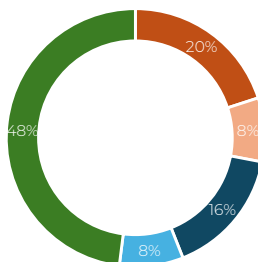
alebo kultúrnu príslušnosť (Mexičan, Inuit, Arab, kňaz). Formálne oblečenie, košele či tradičné oblečenie posúvajú mužské postavy do sveta profesií, kultúry a autority, zatiaľ čo dievčatá sú vizuálne ukotvené skôr v neformálnej a estetickej rovine.

8. ročník

V učebnici pre 8. ročník bolo analyzovaných 38 obrázkov. Z hľadiska typu ilustrácií bolo identifikovaných 12 obrázkov zobrazujúcich zmiešané skupiny (obrázok č. 11),²¹ dve dievčenské skupiny, dve chlapčenské skupiny, štyri obrázky zobrazujúcich len dievča a päť iba chlapca (graf č. 14).

Trinášť obrázkov nezobrazovalo žiadne osoby. Celkovo sa tu nachádza **44 chlapčenských a 34 dievčenských postáv**, pričom pri štyroch zobrazeniach nebolo možné určiť pohlavie.

Ilustrácie s konkrétnymi postavami podľa rodového zloženia

■ Sólo chlapec ■ Skupina chlapcov ■ Sólo dievča ■ Skupina dievčat ■ Zmiešaný kolektív

Graf 14 Zastúpenie ilustrácií podľa rodového zloženia v učebnici pre 8. ročník

Obrázok 11 ON pre 8. ročník, s. 49

Analýza aktivít ukazuje, že dievčatá sú pri konkrétnej činnosti zobrazené pätnásťkrát, zatiaľ čo devätnásťkrát sa objavujú v pasívnych situáciách. Aktívne roly dievčat zahŕňajú napríklad starostlivosť o spolužiaka so znevýhodnením, diskutovanie, prácu s počítačom, účasť na proteste, čítanie spisu na súde či chôdzu.

²¹ Obrázok 11 Občianska náuka pre 8 ročník základnej školy, Ďurajková, Vargová, 2023, s. 49

Chlapci sú aktívne zobrazení dvadsaťkrát a v pasívnych pozíciách dvadsaťštyrikrát. Pri aktívnych scénach napríklad vypovedajú na súde, sprejújú grafity, bijú a šikanujú, kradnú v obchode, protestujú či zapisujú na súde.

Tabuľka 25 Aktívne verzus pasívne postavy v ilustráciách

	Aktivita ženy	Pasivita ženy	Aktivita muži	Pasivita muži
Počet zobrazení	15	19	20	24

Prostredie ilustrácií je v 8. ročníku výrazne čitateľnejšie než v 6. a 7. ročníku, pretože väčšina obrázkov je fotografická. **Chlapci na sólo obrázkoch pôsobia najmä vo verejných priestoroch** – na ulici, v súdnej sieni, v obchode pri krádeži, na štadióne či v škole. Ani jeden z nich nie je zobrazený v domácom prostredí. **Dievčatá sú, naopak, na troch zo štyroch sólo obrázkov situované do interiéru domácnosti;** len jedno dievča sa nachádza na ulici. Zmiešané skupiny sú zobrazené v širokom spektre prostredí, pričom je zastúpená domácnosť, knižnica, súdna sieň, ulica, škola aj trieda.

74

Oblečenie postáv je prevažne voľnočasové alebo pracovné (taláre, uniformy, ceremoniálne odevy). Dievčatá sú opakovane zobrazované s dlhými, uhladenými vlasmi, často jemným líčením a celkovo estetizovaným vzhľadom. Aj u chlapcov možno pozorovať dôraz na upravený vzhľad, ich odev však nenesie výraznejšie znaky prestíže a authority. Najčastejšie sú zobrazovaní v mikinách, bundách, košeliach alebo tričkách. Na rozdiel od nižších ročníkov sa tu neobjavuje formálne mužské oblečenie (oblek, kravata). Napriek tomu však v celkovej estetike postáv dominuje trend prezentácie „ideálnych“ tiel – v celej učebnici sa takmer nevyskytujú postavy s plnšími tvarmi alebo odlišnou telesnou konštrukciou, čo **reprodukuje vizuálny ideál.**

Obrázok 12 ON pre 8. ročník, s. 38

Obrázok 13 ON pre 8. ročník, s. 38

V 8. ročníku sa rodové rozdiely výraznejšie prejavujú v charaktere zobrazovaných činností. Napríklad pri scénach šikany, ktoré sa objavujú u dievčat aj chlapcov, no ich forma a kontext sú odlišné.

U dievčat je šikanovanie zobrazené skôr ako sociálne alebo vzťahové napätie s dôrazom na psychické dôsledky (obrázok č. 12), zatiaľ čo u chlapcov má podobu fyzického násillia, bitky či agresívneho zastrašovania (obrázok č. 13).²² Tieto rozdiely priamo nadväzujú na rodovo kódované vlastnosti postáv analyzované v textovej časti učebnice.

9. ročník

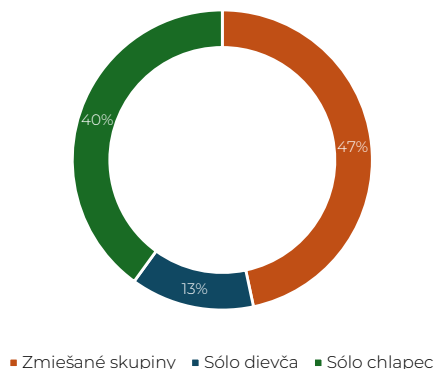
V učebnici pre 9. ročník bolo zakódovaných až 57 ilustrácií bez postáv alebo bez identifikovateľných postáv, analýze podliehalo len 15 ilustrácií. Ich rozloženie bolo nasledovné:

- ilustrácie zobrazujúce zmiešaný kolektív: 7
- ilustrácie zobrazujúce iba chlapca: 6
- ilustrácie zobrazujúce iba dievča: 2

Celkovo sa na týchto obrázkoch nachádza spolu **15 dievčenských** postáv a **19 chlapčenských**. V porovnaní s nižšími ročníkmi je teda rodové zastúpenie postáv a typ zobrazenia výrazne vyváženejší.

75

Ilustrácie s konkrétnymi postavami podľa rodového zloženia

Graf 15 Zastúpenie ilustrácií podľa rodového zloženia v učebnici pre 9. ročník

²² Obrázok 12, 13 Občianska náuka pre 8 ročník základnej školy, Ďurajková, Vargová, 2023, s. 38

Z hľadiska aktivity prevládajú pri oboch pohlaviach aktívne zobrazenia, pričom kvalitatívna skladba činností je variabilná.

Tabuľka 26 Aktívne verzus pasívne postavy v ilustráciách

	Aktivita ženy	Pasivita ženy	Aktivita muži	Pasivita muži
Počet zobrazení	12	3	12	7

Dievčatá sú zachytené v 12 aktívnych situáciách – najčastejšie pri rozhovoroch, skupinovej interakcii a voľnočasových činnostiach, ale aj v kontexte práce (šitie, obsluha pokladne, administratíva) či pri turistike. **Tri dievčatá sú zobrazené pasívne. Chlapci sú aktívne vykreslení v 12 prípadoch**, napríklad pri varení, krajčírskych prácach, výrobe v závode, nakupovaní, turistike alebo kolektívnej zábave. **Pasívnych chlapčenských postáv je sedem**, z toho dve tvoria historické a neinteraktívne zobrazenia (socha Aristotela, dobová fotografia), ostatné preberajú rolu pozorovateľov alebo žiakov počúvajúcich na vyučovaní.

76

Obrázok 14 ON pre 9. ročník, s. 9

V oboch prípadoch sú aktivity prevažne každodenné a nenesú silné rodové akcenty. Učebnica poskytuje väčšiu rodovú vyváženosť, pokiaľ ide o vizuálne zobrazovanie žien a mužov. Dievčatá

a ženy sú zobrazené ako lekárka (obrázok č. 15)²³, pacientka, krajčírka, žiačka, turistka, podnikateľka či predavačka. Chlapci sa objavujú ako zdravotník, krajčír, kuchár, turista, žiak, model či zákazník. V ilustráciách sa tak vyskytujú roly, ktoré majú ženský aj mužský ekvivalent (krajčír/krajčírka, predavač/predavačka), a v niekoľkých prípadoch dochádza aj k narušeniu tradičných rodových stereotypov, napríklad pri mužskom kuchárovi (obrázok č. 14)²⁴ či mužovi pracujúcom za šijacím strojom. Podobne je pozitívne, že podnikateľskú rolu zastáva žena.

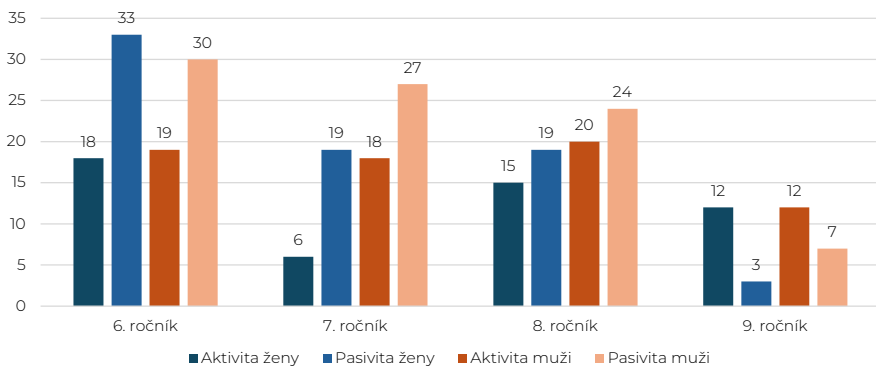
Obrázok 15 ON pre 9. ročník, s. 7

²³ Obrázok 15 Občianska náuka pre 9. ročník základnej školy a 4. ročník gymnázia s osemročným štúdiom, Kopecká, Muchová, 2020, s. 7

²⁴ Obrázok 14 Občianska náuka pre 9. ročník základnej školy a 4. ročník gymnázia s osemročným štúdiom, Kopecká, Muchová, 2020, s. 9

Aj keď sa vyskytujú jemné stereotypy (napríklad žena pracujúca za pokladňou verzus muž prezentovaný skôr ako predavač pri pulte) **celkový obraz 9. ročníka je v porovnaní s ostatnými ročníkmi výrazne rodovo vyváženejší.**

Porovnanie počtu aktívnych a pasívnych postáv v jednotlivých učebniciach

Graf 16 Súhrnné zastúpenie aktívnych a pasívnych zobrazení dievčenských a chlapčenských postáv v ilustráciách učebníc občianskej náuky naprieč všetkými analyzovanými ročníkmi.

77

Snaha o nastolenie rodovej rovnosti

Učebnice na viacerých miestach cielene pracujú s témou rodových stereotypov a rovnosti alebo sa usilujú prostredníctvom konkrétnych príkladov tieto témy navodzovať. Rovnako možno pozorovať snahu o rovnocennejšie rozdelenie rodičovských úloh, najmä v príbehoch rodiny Jakuba Slováka, kde sú obaja rodičia zobrazovaní ako aktívni, podporujúci a zdieľajúci starostlivosť o deti.

„*Jakub miluje svoju rodinu. Váži si, ako sa o neho a Danielku starajú ich rodičia. Pomáhajú im získavať informácie o okolí, venujú sa im s láskou, dávajú im pocit istoty a trávia spolu voľný čas, i keď v poslednom období zriedkavejšie. V rodine Slovákovcov často riešia problémy spoločne. Rodičia rešpektujú aj Jakubov názor. Svoje deti povzbudzujú a dodávajú im silu a odvalu. Rodina Slovákovcov nie je bohatá, rodičia sa snažia Jakubovi a Danielke zabezpečiť základné životné potreby*“ (str. 6).

Takýto spôsob zobrazenia rodičovstva predstavuje pozitívny krok k tomu, aby sa starostlivosť nevnímala ako prirodzene „ženská“ úloha alebo finančné zabezpečovanie ako prirodzene „mužská“, ale ako zdieľané kompetencie oboch rodičov.

Učebnica pre šiesty aj siedmy ročník uvádza aj negatívne príklady rodičov, ktorí svoje deti zanedbávajú, trávajú čas v krčme, fajčia alebo pijú. Dôležité je, že tieto vzorce správania nie sú rodovo priradené. **Tieto príklady predstavujú dobrú prax v tom, ako nekategorizovať mužov a ženy do tradičných pôsobísk, ale zobrazovať ich ako rovnocenné postavy rodinného života.**

V učebnici pre 6. ročník sa objavuje aj explicitná práca s predsudkami. V rámci témy rovnosti a ľudských práv učebnica uvádza stereotypné výroky a vyzýva žiačky a žiakov, aby o nich kriticky premýšľali. **Ide o dôležitý krok smerom k reflexii diskriminačných postojov**, aj keď toto úsilie nie je následne dôsledne prenesené do jazykovej ani obrazovej roviny učebnice.

78

Príklad č. 1

Jana je vynikajúca v matematike.
Chalani sa jej vysmievajú, že je bifloška.

V oboch prípadoch ide o predsudok.

Príklad č. 2

Paťo rád varí a vyšívá obrusy.
Dievčatá ho posmešne volajú Paťka.

Povedzte svoj názor na predsudok. Zdôvodnite ho.

Obrázok 16 Príklad úlohy zameranej na diskusiu o rodových stereotypoch z učebnice pre 6 ročník²⁵

Učebnica pre 8. ročník ide ešte ďalej a priamo používa pojmy ako *rodový stereotyp* a *rovnosť príležitostí medzi mužmi a ženami*. Žiaci a žiačky majú diskutovať o diskriminácii, predsudkoch a rodovej nerovnosti. O to paradoxnejšie pôsobí skutočnosť, že samotná učebnica dôsledne nedbá na rodovo vyvážený jazyk ani na rovnomerné zastúpenie aktérov a aktérok v obsahu. V textoch sa tak objavuje rozpor medzi deklarovaným cieľom citlivosti k rodovým otázkam a jazykovou či naratívnou praxou, v ktorej pretrváva maskulínne nastavenie.

Za pozitívnu možno považovať aj snahu autoriek prezentovať dievčatá v netradičných, posilňujúcich rolách – ako predsedníčku triedy, vodkyňu kolektívu, kapitánku lietadla či členku Mensy. Ide však o nesystematické, ojedinelé príklady, ktoré sa

strácajú v širšom obraze, kde je ženskost stále vykresľovaná najmä cez pasivitu, starostlivosť alebo emocionálnosť. Navyše, aj keď sú dievčatám priradené líderské pozície, učebnice ich často súčasne oslabujú – buď zdôrazňovaním ich nedostatkov, alebo tým, že ich schopnosti porovnávajú s mužským štandardom. Tieto progresívne prvky tak nedokážu vyvážiť celkový rámec, ktorý naďalej formuje nerovnocenné očakávania od dievčat a chlapcov.

80

Závery a odporúčania

Na základe uskutočnenej analýzy učebníc občianskej náuky pre 6. až 9. ročník základnej školy možno konštatovať, že napriek deklarovaným cieľom rodovej rovnosti v legislatívnych, kurikulárnych a medzinárodných dokumentoch pretrvávajú v učebniciach stabilné rodovo stereotypné vzorce. Tie sa prejavujú v obsahovej, jazykovej, didaktickej aj vizuálnej rovine a môžu prispievať k reprodukcii nerovných očakávaní od dievčat a chlapcov.

Výsledky analýzy poukazujú na nerovnomernú viditeľnosť ženských a mužských postáv, pričom mužské postavy častejšie vystupujú ako nositelia aktivity, racionality, autority a verejného konania. Ženské postavy sú naopak častejšie situované do podporných, vzťahových alebo starostlivých rolí, prípadne zostávajú v pozícii sekundárnych aktérok bez výraznej naratívnej alebo rozhodovacej funkcie.

Jedným z najzásadnejších prejavov rodových rozdielov v učebniciach je spôsob, akým sú prezentované profesie a pracovné roly. Analýza ukázala, že ženské postavy sa najčastejšie objavujú v oblasti školstva a výchovy, kde vystupujú najmä ako učiteľky alebo osoby v podporných pedagogických pozíciách. Tento obraz odzrkadľuje tradičné rodové asociácie, podľa ktorých sú ženy spájané s profesiami vyžadujúcimi starostlivosť a empatiu, ako sú zdravotné sestry či učiteľky. Mužské postavy naopak výrazne dominujú v riadiacich, odborných a rozhodovacích funkciách, čo korešponduje so stereotypným prepájaním mužov s profesiami založenými na sile, racionalite a vedení (Slipachuk a spol., 2023).

Týmto spôsobom dochádza k reprodukcii hierarchického rozdelenia moci, v ktorom sú ženy asociované so starostlivosťou a podpornými úlohami, zatiaľ čo muži sú prezentovaní ako nositelia autority, verejného konania a historického odkazu.

Pozornosť je potrebné venovať aj spôsobu zobrazovania historických a spoločenských osobností v analyzovaných učebniciach. Napriec celým korpusom sa objavila len jedna ženská historická postava – Mária Terézia – zatiaľ čo mužské osobnosti boli zastúpené opakovane a v širokom tematickom spektre. Spomínaní boli napríklad Ľudovít Štúr, Charles Darwin, Štefan Banič, Milan Rastislav Štefánik, Anton Tkáč, Tomáš Garrigue Masaryk, Aristoteles či Adam Smith.

Výber historických aktérov vytvára obraz mužov ako primárnych nositeľov poznania, autority a spoločenského pokroku, zatiaľ čo príspevky žien k dejinám, vede, politike či ekonomickému mysleniu zostávajú marginalizované alebo úplne neviditeľné. Tento obraz je ďalej posilňovaný jazykovými označeniami, ako sú „praotec rás“, „autor myšlienky“, „zakladateľ ekonómie“ či podobné formulácie, ktoré implicitne naturalizujú mužskosť ako normu tvorca dejín a ideí. Absencia ženských osobností tak nepriamo upevňuje rodovo hierarchizované chápanie spoločenského vývoja.

Jazyková analýza potvrdila dominantné používanie generického maskulína naprieč všetkými analyzovanými učebnicami. Mimoriadne výrazné je jeho uplatňovanie v oblastiach spojených s autoritou, občianstvom a verejným rozhodovaním, kde jazyk systematicky konštruje mužský rod ako univerzálnu normu. **Takto používaný jazyk nepriamo prispieva k symbolickému zneviditeľňovaniu žien a k upevňovaniu predstavy muža ako prirodzeného verejného a politického subjektu.**

82 Medzinárodné organizácie, najmä UNESCO a Rada Európy, opakovane zdôrazňujú, že rodová rovnosť má byť jedným zo základných kritérií kvality pri tvorbe učebníc a vzdelávacích materiálov (Council of Europe, 1998; UNESCO, 2009). Rodovo korektná učebnica nemá byť založená na rodových stereotypoch a nemá prispievať k ich reprodukcii, ale má sprostredkovať obraz spoločnosti, v ktorej sú ženy a muži zobrazovaní ako rovnocenní aktéri v súkromnej aj verejnej sfére.

Odporúčania pre autorov a autorky učebníc:

- Zabezpečovať paritné a proporčné zastúpenie dievčat, chlapcov, žien a mužov v texte aj ilustráciách naprieč celou učebnicou, vrátane príkladov, úloh a výkladových pasáží.
- Vyhybať sa výkladu učebníc a obsahu cez jednu dominantnú ústrednú postavu vystupujúcu ako univerzálny „sprostredkovateľ“ medzi svetom detí a dospelých“, ale pracovať s pluralitou postáv a perspektív.
- Pracovať s rôznorodými vzormi, ktoré umožňujú žiačkam a žiakom identifikovať sa s postavami bez ohľadu na pohlavie.
- Rozširovať spektrum rolí a aktivít pripisovaných ženským postavám vo verejnej, občianskej, politickej a ekonomickej sfére, vrátane profesií s vysokým spoločenským statusom s rozhodovacími a odbornými kompetenciami, tiež ako nositeľky racionality, autority a finančne nezávislé.
- Zobrazovať mužov aj v starostlivých, vzťahových a emocionálnych rolách, čím sa narúšajú stereotypné väzby medzi pohlavím a sociálnou rolou.
- Vyhybať sa systematickému priradovaniu osobnostných vlastností a schopností k pohlaviu, najmä v prípadoch, kde sú tieto črty prezentované ako prirodzené alebo typické pre ženy či mužov.
- Zabezpečovať vyvážený výber historických a spoločenských osobností tak, aby ženské osobnosti neboli redukované na výnimky, ale prezentované ako integrálna súčasť dejín, vedy, kultúry a verejného života.
- Minimalizovať používanie generického maskulína; uplatňovať rodovo symetrický jazyk a používať ženské tvary profesií a funkcií tam, kde existujú.
- Vizuálne zobrazenia využívať ako priestor pre rozširovanie možností identifikácie, kde bude zabezpečené vyvážené zobrazovanie dievčat a chlapcov v aktívnych, **rozhodovacích a verejných situáciách.**

Odporúčania pre vydavateľstvá:

- Zaviest' štandardy rodovej rovnosti pri tvorbe učebníc a kontrolovať ich pri redakčných a schvalovacích procesoch.
- Pri výbere odborných recenzentov a recenzentiek integrovať aj expertné hodnotenie rodovej rovnosti ako súčasť štandardného recenzného procesu.
- Poskytovať autorom a autorkám metodické materiály a príklady dobrej praxe.

Odporúčania pre Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a mládeže SR:

- Vypracovať metodiku na posudzovanie rodovej rovnosti v učebniciach, ktorá bude záväznou súčasťou procesu schvaľovania učebníc a tiež podkladom v procese posudzovania učebníc z hľadiska ich súladu s princípmi a cieľmi výchovy a vzdelávania.
- Zahnúť rodovú perspektívu medzi kritériá hodnotenia kvality edukačných publikácií v rámci posudzovania ich súladu so štátnym vzdelávacím programom.
- Podporovať vývoj a tvorbu učebníc, ktoré už v procese prípravy reflektujú princípy rodovej rovnosti.
- Zabezpečovať vzdelávanie pedagogického personálu v oblasti rodovej rovnosti, rodovo citlivých vyučovacích metód a kritickej práce s učebnicami.

Odporúčania pre učiteľov a učiteľky:

- Kriticky reflektovať rodové reprezentácie v používaných učebniciach a doplniť ich o vyvážené príklady tam, kde sú nevyrovnané (napr. doplniť ženské osobnosti, profesie, aktivity).
- V didaktických úlohách a diskusiách zabezpečovať rovnaké zapojenie dievčat a chlapcov a podporovať ich ambície vo všetkých oblastiach vzdelávania a profesií.
- Formulovať úlohy a otázky tak, aby nereprodukovali stereotypne mužské vzorce racionality, autority alebo aktivity.
- Využívať príležitosti na diskusiu o rodových stereotypoch a diskriminácii v kontexte učebnicových príkladov a reálnych situácií.
- Podporovať vytváranie inkluzívnej triednej klímy, v ktorej sú dievčatá aj chlapci vnímaní ako rovnocenní aktéri so širokým spektrom možností a kompetencií.

Prílohy

Príloha č. 1 Prehľad sociálnych rolí a pozícií v učebniciach občianskej náuky

6. ročník

Ženy	prostredie	Muži	prostredie
matka	Rodinné vzťahy	otec	Rodinné vzťahy
sestra	Rodinné vzťahy	manžel	Rodinné vzťahy
ujčiná	Rodinné vzťahy	ujo	Rodinné vzťahy
stryná	Rodinné vzťahy	strýko	Rodinné vzťahy
babka	Rodinné vzťahy	dedko	Rodinné vzťahy
prababka	Rodinné vzťahy	pradedo	Rodinné vzťahy
sesternica	Rodinné vzťahy	bratranec	Rodinné vzťahy
suseda	Iné sociálne vzťahy	kamarát	Iné sociálne vzťahy
kamarátka	Iné sociálne vzťahy	spolužiak	Iné sociálne vzťahy
spolužiačka	Iné sociálne vzťahy	žiak	Školský / študijný status
prváčka	Školský / študijný status	študent	Školský / študijný status
moslimka	Pozície verejnej sféry	šiestak	Školský / študijný status
Afgánka	Pozície verejnej sféry	piatak	Školský / študijný status
vodca triedy	Školský / študijný status	rovesník	Iné statusy
mladá žena	Iné statusy	vodca triedy	Školský / študijný status
Spoluobčianka	Pozície verejnej sféry	osobnosť triedy	Školský / študijný status
		génus triedy	Školský / študijný status
		triedny šašo	Školský / študijný status
		vodca bandy	Iné sociálne vzťahy
		vyjednávač triedy	Školský / študijný status
		sprostredkoval medzi dvoma svetmi	Pozície verejnej sféry
		občianko	Pozície verejnej sféry
		euroobčianko	Pozície verejnej sféry
		spoluobčan	Pozície verejnej sféry
		chlapec	Iné statusy
		Róm	Pozície verejnej sféry

7. ročník

Ženy	prostredie	Muži	prostredie
dievča	Iné statusy	syn	Rodinné vzťahy
mama	Rodinné vzťahy	otec	Rodinné vzťahy
stará mama	Rodinné vzťahy	vnuk	Rodinné vzťahy
teta	Rodinné vzťahy	ujo	Rodinné vzťahy
manželka	Rodinné vzťahy	manžel	Rodinné vzťahy
sestra	Rodinné vzťahy	sused	Iné sociálne vzťahy
vdova	Rodinné vzťahy	študent	Školský / študijný status
suseda	Iné sociálne vzťahy	spolužiak	Iné sociálne vzťahy
študentka	Školský / študijný status	žiak	Školský / študijný status
spolužiačka	Iné sociálne vzťahy	kamarát	Iné sociálne vzťahy
siedmačka	Školský / študijný status	starý pán	Iné statusy
kolegyňa	Iné sociálne vzťahy	klient	Iné statusy
stará dáma	Iné statusy	zákazník	Iné statusy
klientka	Iné statusy	vodca triedy	Školský / študijný status
zákazníčka	Iné statusy	vodca bandy	Iné sociálne vzťahy
„vodca“ triedy	Školský / študijný status	Slovák	Pozície verejnej sféry
Slovenka	Pozície verejnej sféry	Vietnamec	Pozície verejnej sféry
Afgánka	Pozície verejnej sféry	beloch	Pozície verejnej sféry
miešanka rás	Pozície verejnej sféry	člen spoločnosti	Pozície verejnej sféry
šikmáčka	Iné statusy	preaotec rasy	Iné statusy
evanjelička	Iné statusy	bezdomovec	Iné statusy
ateistka	Iné statusy	invalid	Iné statusy

8. ročník

Ženy	prostredie	Muži	prostredie
dievča	Iné statusy	muž	Iné statusy
žena	Iné statusy	otec	Rodinné vzťahy
mama	Rodinné vzťahy	manžel	Rodinné vzťahy
stará mama	Rodinné vzťahy	syn	Rodinné vzťahy
sestra	Rodinné vzťahy	ženích	Rodinné vzťahy
nevesta	Rodinné vzťahy	vysokoškolák	Školský / študijný status
študentka	Školský / študijný status	študent	Školský / študijný status
žiačka	Školský / študijný status	žiak	Školský / študijný status
spolužiačka	Iné sociálne vzťahy	spolužiač	Iné sociálne vzťahy
vodička	Iné statusy	kamarát	Iné sociálne vzťahy
		mladík	Iné statusy
		vodič	Iné statusy

9. ročník

Ženy	prostredie	Muži	prostredie
žena	Iné statusy	muž	Iné statusy
mama	Rodinné vzťahy	otec	Rodinné vzťahy
sestra	Rodinné vzťahy	brat	Rodinné vzťahy
dcéra	Rodinné vzťahy	syn	Rodinné vzťahy
školáčka	Školský / študijný status	autor myšlienky	Iné statusy
		zakladateľ ekonómie	Pozície verejnej sféry
		zakladateľ bankovníctva	Pozície verejnej sféry

Príloha č. 2 Prehľad kódovaných výrazov v jazykovej dimenzii

Tabuľka 27 Slová v generickom maskulíne použité v učebnici občianskej náuky pre 6. ročník

GM egoisti	GM obyvatelia	GM susedia
GM alkoholici a kriminálni	GM odborníci	GM svedkovia
GM Angličania a Nemci	GM osadníci	GM turisti
GM bez rodiny by som bol	GM patrón	GM učitelia
GM Bratislavčania	GM pedagógovia	GM umelci
GM Česi	GM podobní Jakubovia	GM úradníci
GM Chorvátov	GM politici	GM vedci
GM člen skupiny	GM poslanci	GM víťazi
GM cyklistické talenty	GM predkovia	GM vodca
GM diváci	GM predseda samosprávy	GM vodcovia
GM dobrý občan	GM priateľ	GM voliči
GM dôchodcovia	GM priatelia	GM Záhoráci, Liptáci...
GM dospelí	GM príbuzní	GM zamestnanci
GM Euroobčania	GM primátor	GM zástupca triedy
GM folkloristi	GM príslušníci národov	GM zástupcovia
GM hostia	GM remeselníci	GM zdravotníci
GM hudobníci	GM respondent	GM žiaci
GM jeho „stan“	GM rodičia	GM žiak
GM kamaráti	GM rovní, ale nie rovnakí	
GM kandidáti	GM siedmci	
GM každý iný, všetci rovní	GM šiestaci	
GM každý žiak	GM Slováci	
GM kresťan	GM slovenských dobrovoľníkov	
GM kronikári	GM spisovatelia	
GM Maďari, Ukrajinci...	GM spolok včelárov	
GM maliari	GM spoluobčania	
GM manželia	GM spolužiaci	
GM mladiství	GM športovci	
GM mudranti	GM starosta	
GM národnosti v mužskom rode	GM ste hrdí	
GM návštevníci	GM sú iní, odlišní	
GM občania		

Tabuľka 28 Slová v generickom maskulíne použité v učebnici občianskej náuky pre 7. ročník

GM predseda vlády	GM mladší futbaloví žiaci	GM rasista
GM židia	GM mnohí krajanovia	GM remeselníci
GM agresor	GM moslimovia	GM riadiaci pracovníci
GM ateisti	GM my čitatelia	GM rival
GM autor	GM najlepší hráči	GM robotníci
GM bezdomovci	GM národní buditeľia	GM roľníci
GM Chorváti	GM nekvalifikovaní robotníci	GM rovesníci
GM chudobní	GM ničitelia	GM rybári
GM Číňania	GM naši úradníci	GM siedmci
GM členovia	GM občania	GM šiestaci
GM cudzinci	GM obyvatelia	GM školáci
GM dobrovoľníci	GM odborári	GM Slováci
GM dobrovoľník	GM pacienti	GM slovenskí spisovatelia
GM dôchodcovia	GM partneri	GM šplhúni
GM evanjelici	GM päta je nadšenec	GM spolupracovníci
GM extrémisti	GM pedagóg	GM spolužiaci
GM Gréci a Turci	GM pedagógovia	GM študenti
GM hráči	GM politik	GM susedia
GM imigranti	GM poľovníci	GM Taliani
GM kamaráti	GM žiaci	GM tenisti
GM katolíci	GM poslanci	GM teroristi
GM komunikátor	GM pracovníci	GM učitelia
GM kresťania	GM predavači	GM Ukrajinci
GM kvalifikovaní robotníci	GM predstavitelia	GM úradníci
GM lekári	GM prevádzkovatelia reštaurácií	GM utečenci
GM Maďari	GM priatelia	GM vedci
GM mediátor	GM príbuzní	GM veľkopodnikatelia
GM miešanci	GM pristaňovalci	GM veriaci
GM migranti	GM psychológovia	GM Vietnamci

Tabuľka 29 Slová v generickom maskulíne použité v učebnici občianskej náuky pre 8. ročník

GM advokát	GM obvinený	GM študenti
GM alkoholik	GM obyvatelia	GM stúpenci
GM bezdomovec	GM obžalovaný	GM sudca
GM cisár	GM ombudsman	GM sudcovia
GM cisári	GM páchatel'	GM sultán
GM členovia	GM páchatelia	GM susedia
GM diskriminovaní	GM panovník	GM svedkovia
GM dôchodca	GM podozrivý	GM žiak
GM ekologickí aktivisti	GM podpredsedovia	GM učitelia
GM fajčiar	GM poslanec	GM vegetarián
GM fajčiari	GM pozícia riaditeľa	GM vládda
GM historici	GM predseda	GM vlastníci
GM homosexuál	GM predstaviteľ	GM vodca
GM kamaráti	GM predstaviteľia	GM vojvoda
GM kandidát	GM premiér	GM volení zástupcovia
GM knieža	GM prezident	GM voliči
GM kráľ	GM prezidenti	GM vrstovníci
GM králi	GM primátor	GM všetci sme si rovní
GM maloletí	GM prisediaci	GM výbor ministrov
GM maloletý	GM prokurátor	GM vyšetrovateľ
GM manželia	GM Rómovia	GM vyslanci
GM minister	GM šéfredaktor	GM vyučujúci
GM mladiství	GM šejk	GM zákonní zástupcovia /rodičia/
GM mladomanželia	GM seniori	GM zamestnanci
GM monarcha	GM Slováci	GM zamestnanec
GM najvyšší predstaviteľ štátu	GM spolupáchatelia	GM zamestnávateľ
GM neobmedzený vodca	GM spolužiaci	GM zástupca
GM nezamestnaný	GM spolužiak	GM zástupcovia
GM notári	GM spotrebiteľ	GM žiaci
GM novinári	GM sprejeri	
GM občan	GM starosta	
GM štátny zástupca	GM štátny zástupca	

Tabuľka 30 Slová v generickom maskulíne použité v učebnici občianskej náuky pre 9. ročník

GM absolventi	GM obchodníci	GM susedia
GM akcionár	GM obyvatelia	GM tie ktoré robíš rád,
GM akcionári	GM odberatelia	v čom si dobrý
GM členovia	GM odborníci	GM triedny učiteľ
GM členovia rodiny	GM odborníci	GM tvorcovia
GM dlžník	GM pacient	GM učenci
GM dôchodcov	GM partneri	GM učadzací
GM dodávatelia	GM pedagógovia	GM učitelia
GM dospelí	GM pedagógovia	GM veritelia
GM držiteľ	GM podnikateľ	GM víťaz
GM finančný poradca	GM podnikatelia	GM vkladateľ
GM hovorcovia	GM poistenec	GM vlastníci
GM jeden z dvojice, druhý z dvojice	GM poľnohospodári	GM vlastníci
GM jeden žiak	GM popremýšľaj na čo by si sa hodil	GM vodič
GM každý majiteľ auta	GM pracovníci	GM východný a kariérový poradca
GM každý spoločník	GM predajca	GM výrobca
GM každý z nás	GM predajcovia	GM výrobcovia
GM každý z vás je knihovník	GM predávač	GM zákazníci
GM klient	GM predávajúci	GM zákazník
GM klienti	GM priatelia	GM zákonný zástupca
GM kolektív autorov	GM rovesníci	GM zamestnanci
GM komandanti	GM školský psychológovia	GM zamestnávateľ
GM kupujúci	GM školský sociálni pedagógovia	GM zamestnanec
GM kvalifikovaní zamestnanci	GM školský špeciálni pedagógovia	GM zamestnávateľia
GM lekár	GM spoločníci	GM zástupcovia
GM lekári	GM spoločníci obchodných spoločností	GM žiaci
GM majitelia auta	GM spolužiaci	GM žiak
GM majitelia podniku	GM športovci	GM živnostníci
GM majitelia psov	GM spotrebitelia	GM živnostník
GM manželia	GM študenti	
GM občan	GM športovci	
GM občania		

Príloha č. 3 Prehľad zakódovaných úloh a otázok didaktickej dimenzii

Tabuľka 31 Zastúpenie rodovo zacielených didaktických úloh v učebnici pre 6. ročník

Otázky a úlohy vzťahujúce sa na ženské postavy

- OŽ Ako ovplyvnil Janu odchod mamy?
- OŽ Ako postupovala učiteľka...?
- OŽ Čím si získala babka srdcia vnúchat?
- OŽ Čo myslela babka výrokom...?
- OŽ Čo myslela učiteľka výrokom...?
- OŽ Čo spôsobilo, že je Marta protivná?
- OŽ Koho si v triede nevsímajú? /Betku/
- OŽ Kto komu ubližuje? /Chlapci Betke/
- OŽ Navrhni, ako jej zvýšiť sebavedomie.
- OŽ Pani Slyšková zabezpečuje výlety pre seniorov, aký majú význam?
- OŽ Prečo bola prekvapená?
- OŽ Prečo nie je občianka?
- OŽ Prečo sa mama rozčúliila?
- OŽ Prečo žiaci odmietli Lailu?
- OŽ Sleduj, ako sa správajú k Laille.
- OŽ Teta neopustila dedinu celý život, ako je to možné?
- OŽ V čom sa Laila odlišovala od ostatných?
- OŽ Vyjadri pocity Selmy.
- OŽ Je jej konanie správne?
- OŽ Charakterizuj Veronikinu mamu a prečo núti Veroniku hrať na klavír.

Otázky a úlohy vzťahujúce sa na mužské postavy

- OM Aké sú podľa Jakuba tendencie vývoja mesta?
- OM Aké vlastnosti má mať poslanec?
- OM Aké vlastnosti urobili z Jakuba vodcu?
- OM Ako funguje Adamova rodina?
- OM Ako funguje Jakubova rodina?
- OM Ako funguje Paťova rodina?
- OM Ako Jakub pochopil...?
- OM Charakterizuj vodcov Sama a Miša.
- OM Čím Jakub prekvapil na zasadnutí?
- OM Čo Jakub pripravuje pre tetu zo zahraničia? /kroniku osobností/
- OM Čo je podľa Jakuba príčinou...?
- OM Čo sa Jakub dozvedel?
- OM Čo si Jakub uvedomil?
- OM Čo získal politik zo života s babkou?
- OM Čo zistil Jakub?
- OM Čoho sa musí huslista Tibor vzdať?
- OM Čoho sa Peter, člen parlamentu, obáva?
- OM Dajte Marekovi správnu informáciu.
- OM Aké má otec dôvody na návštevu poslanca?
- OM Hendikepovaný Dominik, navrhните pravidlá správania k nemu.
- OM Ivan má zákaz krúžkov kvôli známkam.
- OM Jakub pochopil význam zjednocovania.
- OM Jakub zistil informácie o Dúbravke.
- OM K čomu Jakub prirovnáva pôsobenie...?
- OM Kráľ riadi a vydáva zákony.
- OM Kto je génius triedy?
- OM Ktoré krúžky si vybral?
- OM Ktoré regióny Jakub predstavil?
- OM Príklad troch mušketierov.
- OM Na čo upozornil bedeker Jakuba?
- OM Nájdi chyby v Tiborovom chápaní.
- OM Odpovedz na Jakubovu otázku.
- OM Odpovedaj za Jakuba, argumentuj.
- OM Ohodnot činnosť sprejerov v MHD.
- OM Oprav redaktorovo tvrdenie.
- OM Otec vysvetlil Jakubovi zaostalosť regiónov.
- OM Pochopte Jakubovu predstavu o spájaní národných identít.
- OM Prečo bol Jakubov sen zlý? Týkal sa ničenia životného prostredia.
- OM Prečo chcel Jakub preštudovať kroniku?
- OM Prečo je Jakub hrdý na svoju obec?
- OM Prečo je podľa Jakuba dôležité...?
- OM Prepracuj Jožkov príbeh (rozvod).
- OM Súhlasíte s Jakubom?
- OM Súhlasíte s Mišom?
- OM Súkromný podnikateľ vytvorí skládku odpadu.
- OM Aké vlastnosti má Jakub, prečo ho zvolili za predsedu?
- OM Vysvetli Paťove správanie.
- OM Zavolaj poslancov na besedu školy.
- OM Zhodnot starostu.
- OM Zhodnotte, či bol postoj riaditeľa v súlade s normami.
- OM Zisti meno vášho starostu.
- OM Prečo Jakub zostal v pôvodnej škole?

Otázky a úlohy vzťahujúce sa na mužské postavy

<p>OM Akých spoločenských skupín je Jakub členom? OM Kto zažíva stresové situácie z povinností? /dvakrát muž/ OM Aké konflikty Jakub spomína? OM Aké pocity má Jakub z učiva? OM Aké pravidlá platia v Samovej skupine? OM Aké príklady migrácie uviedol...? OM S akými problémami sa stretol Ferko roku 1920? OM Aké riešenia konfliktov si Jakub všimol? OM Aké rodiny Jakub spoznal? OM Aké typy pamäte rozlišuje matematik? OM Ako hovorí Jakub o nedostatočnej socializácii? OM Ako má tréner usporiadať vzťahy hráčov? OM Ako mohol Jakub reagovať? OM Ako obohatil Petra pobyt v Írsku? OM Ako si Jakub predstavuje spoločnosť? OM Aký je názor Miša na vznik rás? OM Aký je Petrov postoj? OM Zahrňte scénu asertívnej a agresívnej komunikácie medzi chlapcami. OM Čo ovplyvňuje kvalitu Mišových výsledkov? OM Čo zistil Jakub o rodinách? OM Doplň Jakubove tvrdenie... OM Hráči spolu súperia o titul najlepšieho, aká je budúcnosť tímu? OM Ako Jakub chápe socializáciu? OM Aké príklady spolupráce dal Jakub? OM Jakub má konflikt sociálnych rol OM Aké osobnosti Jakub objavil v triede? OM Aké spôsoby učenia Jakub opísal? OM Jakub sa vyjadruje k mysleniu... OM Jakub uviedol dva zdroje... OM Jakub zakreslil spôsob komunikácie</p>	<p>OM Aký má Jakub názor na náboženskú rozmanitosť? OM Kto zdedil vľohy po rodičoch? /Tibor/ OM Ktoré vlastnosti sú pre Jakuba podstatné? OM V čom je konanie neonacistov nebezpečné? OM Odpovedz na Jakubove otázky OM Prečo umiestnil riaditeľ automat na toto miesto? /k Afroameričanom/ OM Prečo je rasizmus podľa Jakuba hlúpy? OM Prečo podľa Jakuba dochádza k urbanizácii? OM Prečo si Jakub myslí...? OM Prečo vznikajú podľa Jakuba vojny? OM Preštuduj Jakubovu schému komunikácie. OM Preštuduj si Jakubovu štatistiku. OM Príklad, ktorý Jakub spomenul, hovorí o zmene sociálnej štruktúry. OM Splní sa Tiborovi sen o dobročinnosti v Keni? OM Starosta obce organizuje prednášky... OM Aké sú podľa Jakuba dôsledky necitlivého prístupu ľudí k prírode? OM Súhlasíte s Jakubovým názorom? OM Vyhladaj Jakubove slová na označenie extrémizmu. OM Vysvetli Jakubovu predstavu formálnych a neformálnych podskupín v triede. OM Vysvetli Jakubovu predstavu spolupráce. OM Vytvorte schému podľa Jakubovho vzoru. OM Vyber z Jakubovej prezentácie... OM Z Jakubovho porovnávania zistite... OM Zmenilo sa zaradenie firemného riaditeľa do spoločenskej vrstvy jeho preradením?</p>
---	--

94

Otázky a úlohy vzťahujúce sa na ženské postavy

<p>OŽ Ako dievčatá trávajú svoj voľný čas? OŽ Ako zmenila učiteľka správanie Sandry a Veroniky? OŽ Čo poradíte Anetke, aby bola zdravá a šťastná? Má anorexiu. OŽ Dokonči príbeh šikanovanej Emy... OŽ Hanka má vysoké schopnosti citového prežívania... OŽ Jana je členkou Mensy pre vysoko inteligentných... OŽ Ktoré dievča je aktívnejšie?</p>	<p>OŽ Nájdí 2 príklady šikany. /dve dievčatá/ OŽ Navrhni riešenie konfliktu medzi dievčatami. OŽ Čo vám signalizuje kamarátka, ak sa pri rozhovore otáča smerom preč? OŽ Porovnajte pamäť dievčata a stareny. OŽ Prečo šikanovali Betku? OŽ Soňa má dobre rozvinuté pohybové schopnosti. Má predpoklady stať sa... OŽ Pomôž Soni zvýšiť návštevnosť knižnice. OŽ Opíšte vývoj konfliktu medzi dievčatami.</p>
--	--

Tabuľka 33 Zastúpenie rodovo zacielených didaktických úloh v učebnici pre 8. ročník

Otázky a úlohy vzťahujúce sa na mužské postavy

- OM Akú formu vlády prezentuje?
- OM Porovnajzte jeho postavenie v štáte /kráľ/ s postavením prezidenta.
- OM Prečo Perikles predstavuje demokraciu?
- OM Vysvetlite Masarykov citát.
- OM Ktorý chlapec vyslovil názor a ktorý predsudok?

Otázky a úlohy vzťahujúce sa na ženské postavy

- OŽ Ako riešiť jej životnú situáciu?
  - OŽ Aktívna členka politickej strany chce kandidovať...
  - OŽ Má 19-ročná Sofia právo kandidovať do parlamentu?
  - OŽ Má 19-ročná Sofia právo voliť?
  - OŽ Aké sú príčiny jej životnej situácie?
- Analyzuj.

Tabuľka 34 Zastúpenie rodovo zacielených didaktických úloh v učebnici pre 9. ročník

Otázky a úlohy vzťahujúce sa na mužské postavy

- OM Navrhните ako majiteľ podniku reklamu
- OM Vyhľadaj úspešného podnikateľa vo vašom meste
- OM Zahrajte sa na predavača a spotrebiteľa a reklamujte tovar
- OM Aká je produktivita práce pána Nováka?
- OM Koľko EUR dostane Tíborov otec za XY CZK?

Otázky a úlohy vzťahujúce sa na ženské postavy

- OŽ Aké dávky môže poberať matka na materskej?
- OŽ Janka a Danka vedia že v HR eurá nepoužívajú
- OŽ Kde si pani Venclová zamení peniaze za Doláre?
- OŽ Koľko EUR dostane manažérka ak uloží peniaze...
- OŽ Prečo pokladá Malála vzdelanie za kľúčové?
- OŽ Pani učiteľka v materskej škole sa hrá s deťmi.

Zoznam grafov a tabuliek

Graf 1 Výskyt ženských a mužských postáv v jednotlivých učebniciach	25
Graf 2 Grafické znázornenie mužských a ženských sociálnych pozícií v učebnici pre 6. ročník	28
Graf 3 Grafické znázornenie mužských a ženských sociálnych pozícií v učebnici pre 7. ročník	29
Graf 4 Grafické znázornenie mužských a ženských sociálnych pozícií v učebnici pre 8. a 9. ročník	31
Graf 5 Percentuálne zastúpenie ženských a mužských profesií v analyzovaných učebniciach (6. – 9. ročník)	41
Graf 6 Percentuálne porovnanie ženských a mužských profesií v prvých dvoch hlavných triedach ISCO-08 - v zákonodarných a riadiacich pozíciách a špecializovaných pozíciách	42
96 Graf 7 Porovnanie zastúpenia ženských a mužských pedagogických profesií v rámci špecializovaných povolání	43
Graf 8 Graf zobrazuje percentuálny podiel jednotlivých kódovaných jazykových kategórii vo všetkých učebniciach občianskej náuky (6. – 9. ročník)	64
Graf 9 Percentuálny prehľad didaktických úloh v ročníkoch z hľadiska rodového zacielenia (6. – 9. ročník)	65
Graf 10 Porovnanie mužských a ženských postáv v rodovo zacielených úlohách (výrez z celkového súboru)	67
Graf 11 Počet dievčenských a chlapčenských postáv zobrazených v ilustráciách v učebniciach vo všetkých ročníkoch (6.-9. ročník)	68
Graf 12 Zastúpenie ilustrácií podľa rodového zloženia v učebnici pre 6. ročník	68

Graf 13 Zastúpenie ilustrácií podľa rodového zloženia v učebnici pre 7. ročník	71
Graf 14 Zastúpenie ilustrácií podľa rodového zloženia v učebnici pre 8. ročník	73
Graf 15 Zastúpenie ilustrácií podľa rodového zloženia v učebnici pre 9. ročník	75
Graf 16 Súhrnné zastúpenie aktívnych a pasívnych zobrazení dievčenských a chlapčenských postáv v ilustráciách učebníc občianskej náuky naprieč všetkými analyzovanými ročníkmi	77
Tabuľka 1 Počet ženských a mužských postáv v učebniciach Občianskej náuky	25
Tabuľka 2 Zastúpenie ženských a mužských sociálnych rolí v jednotlivých sférach v učebnici pre 6. ročník	27
Tabuľka 3 Zastúpenie ženských a mužských sociálnych rolí v jednotlivých sférach v učebnici pre 7. ročník	29
Tabuľka 4 Zastúpenie ženských a mužských sociálnych rolí v jednotlivých sférach v učebnici pre 8. ročník	30
Tabuľka 5 Zastúpenie ženských a mužských sociálnych rolí v jednotlivých sférach v učebnici pre 9. ročník	30
Tabuľka 6 Zastúpenie ženských profesií v učebnici pre 6. ročník	34
Tabuľka 7 Zastúpenie mužských profesií v učebnici pre 6. ročník	35
Tabuľka 8 Zastúpenie ženských profesií v učebnici pre 7. ročník	37
Tabuľka 9 Zastúpenie mužských profesií v učebnici pre 7. ročník	38
Tabuľka 10 Zastúpenie ženských profesií v učebnici pre 8. ročník	39

Tabuľka 11 Zastúpenie mužských profesií v učebnici pre 8. ročník	40
Tabuľka 12 Zastúpenie ženských profesií v učebnici pre 9. ročník	40
Tabuľka 13 Zastúpenie mužských profesií v učebnici pre 9. ročník	41
Tabuľka 14 Prehľadová tabuľka záujmov a činností v učebnici pre 6. ročník	46
Tabuľka 15 Prehľadová tabuľka záujmov a činností v učebnici pre 7. ročník	48
Tabuľka 16 Prehľad záujmov a činností v učebnici pre 8. ročník	50
Tabuľka 17 Prehľad záujmov a činností v učebnici pre 9. ročník	50
Tabuľka 18 Súhrnný prehľad atribútov pripísaných chlapčenským a dievčenským postavám v učebnici pre 6. ročník	52
Tabuľka 19 Súhrnný prehľad atribútov pripísaných chlapčenským a dievčenským postavám v učebnici pre 8. ročník	56
Tabuľka 20 Súhrnný prehľad atribútov pripísaných chlapčenským a dievčenským postavám v učebnici pre 8. ročník	60
Tabuľka 21 Súhrnný prehľad atribútov pripísaných chlapčenským a dievčenským postavám v učebnici pre 9. ročník	60
Tabuľka 22 zobrazuje rodové zacielenie didaktických úloh v jednotlivých ročníkoch učebníc občianskej náuky, a to podľa toho, či sa úlohy vzťahujú na mužských aktérov, ženské aktérky, zmiešané skupiny alebo nie sú rodovo zacielené.	65
Tabuľka 23 Aktívne verzus pasívne postavy v ilustráciách	69
Tabuľka 24 Aktívne verzus pasívne postavy v ilustráciách	72
Tabuľka 25 Aktívne verzus pasívne postavy v ilustráciách	74

Tabuľka 26 Aktívne verzus pasívne postavy v ilustráciách	76
Tabuľka 27 Slová v generickom maskulíne použité v učebnici občianskej náuky pre 6. ročník	89
Tabuľka 28 Slová v generickom maskulíne použité v učebnici občianskej náuky pre 7. ročník	90
Tabuľka 29 Slová v generickom maskulíne použité v učebnici občianskej náuky pre 8. ročník	98
Tabuľka 30 Slová v generickom maskulíne použité v učebnici občianskej náuky pre 9. ročník	92
Tabuľka 31 Zastúpenie rodovo zacielených didaktických úloh v učebnici pre 6. ročník	93
Tabuľka 32 Zastúpenie rodovo zacielených didaktických úloh v učebnici pre 7. ročník	94
Tabuľka 33 Zastúpenie rodovo zacielených didaktických úloh v učebnici pre 8. ročník	95
Tabuľka 34 Zastúpenie rodovo zacielených didaktických úloh v učebnici pre 9. ročník	95

Zoznam obrázkov

Obrázok 1 Zdroj: Občianska náuka pre 8 ročník základnej školy, Ďurajková, Vargová, 2023	49
Obrázok 2 Zdroj: Občianska náuka pre 7. ročník základnej školy a 2. ročník gymnázia s osemročným štúdiom, Drozdíková, Ďurajková, 2020, s. 23	58
Obrázok 3 ON pre 6 ročník, s. 16	69
Obrázok 4 ON pre 6. ročník, s. 24	69
Obrázok 6 ON pre 6. ročník, s. 62	70
Obrázok 5 ON pre 6. ročník, s. 52	70
Obrázok 7 ON pre 6. ročník, s. 6	70
Obrázok 8 ON pre 7 ročník, s. 27	72
Obrázok 9 ON pre 7. ročník, s. 12	72
100 Obrázok 10 ON pre 7. ročník, s. 32	72
Obrázok 11 ON pre 8. ročník, s. 49	73
Obrázok 12 ON pre 8. ročník, s. 38	74
Obrázok 13 ON pre 8. ročník, s. 38	74
Obrázok 14 ON pre 9. ročník, s. 9	76
Obrázok 15 ON pre 9. ročník, s. 7	76
Obrázok 16 Príklad úlohy zameranej na diskusiu o rodových stereotypoch z učebnice pre 6 ročník	78

Literatúra

Bosá, M. (2002). Ženy a muži podľa učebníc. Bratislava, Esfem.

Bosá, M., Horná, D., Minarovičová, K., & Kiczková, Z. (2017). Primárna prevencia rodovo podmieneného násillia a domáceho násillia v školskom vzdelávaní na Slovensku. Domov musí byť bezpečné.

Bosá, M., Minarovičová, K. (2006). Rodovo citlivá výchova. Bratislava, EsFem.

Council of Europe. (1998). Gender mainstreaming: Conceptual framework, methodology and presentation of good practices. Strasbourg: Council of Europe.

Drozdíková, A., & Ďurajková, D. (2022). Občianska náuka pre 6. ročník základnej školy. SPN – Mladé letá.

Drozdíková, A., & Ďurajková, D. (2020). Občianska náuka pre 7. ročník základnej školy a 2. ročník gymnázia s osemročným štúdiom. SPN – Mladé letá.

Ďurajková, D., & Vargová, D. (2023). Občianska náuka pre 8. ročník základnej školy. SPN – Mladé letá.

Filagová, M. (2006). Socializačné odkazy skrytého kurikula materskej školy. Konferenčný príspevok, Diskusia 4. sekcie: Výzkum školy a ďalších vzdelávacích inštitúcií. Dostupné z: https://capv.cz/wp-content/uploads/2020/06/4_filagova.pdf

Horná, D., Jablonická-Zezulová, J., Kuruc, A., Mesochoritsová, A., Petócz, K., et al. (2014). Štandardy kvality rodového vzdelávania – východiská a výzvy.

International Labour Organization. (2012). International Standard Classification of Occupations: ISCO-08. International Labour Office.

Jarkovská, L. (2007). Ve škole je gender všude kolem nás. In: Smetáčková, I. (ed.). Příručka pro genderově citlivé vedení škol. 1. vyd. Praha : Otevřená společnost o.p.s, s. 14-18.

Jesenková, A. (Ed.). (2019). Rodové otázky vo vzdelávaní. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.

Kopecká, H., & Muchová, E. (2020). Občianska náuka pre 9. ročník základnej školy a 4. ročník gymnázia s osemročným štúdiom. SPN – Mladé letá.

Mínarovičová, K., Bosá, M., Čerešník, M. (2014). Svet práce podľa učebníc: Rodová analýza vybraných kurikúl.

Národná sústava kvalifikácií. (n. d.). SK ISCO-08. Štatistická klasifikácia zamestnaní. Dostupné z: <https://www.kvalifikacie.sk/sk-isco-08>

Kašćák, O. (2006). Rodové stereotypy v učebných textoch. In L. Macháček (Ed.), Gender – rodovosť v pedagogickom výskume a praxi (s. 76–82). Trnava.

Mínarovičová, K., Bosá, M., Čerešník, M. (2014). Svet práce podľa učebníc: Rodová analýza vybraných kurikúl.

Satinská, A. (2014). Ako používať rodovo vyvážený jazyk: Možnosti, otázky, príklady. Centrum vzdelávania MPSVR SR.

Slipachuk, N., Bilokonenko, L., Devos, A., Savchuk, N., & Mykolenko, T. (2023). Linguistic analysis of gender stereotypes in the language of mass media / Análise linguística dos estereótipos de gênero na linguagem da mídia de massa.

Štátny pedagogický ústav. (2015). Štátny vzdelávací program – vzdelávacia oblasť Človek a spoločnosť. Bratislava: ŠPÚ.

102

UNESCO. (2009). Promoting gender equality through textbooks: A methodological guide. Paris: UNESCO.

United Nations. (1979). Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW). <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>

Valdrová, J., Kolek, V. (2022). Jazyk, gender a spoločenské procesy / Language, Gender and Social Processes. <https://doi.org/10.13060/gav.2022.021>

Zákon č. 460/1992 Z. z.: Ústava Slovenskej republiky. Zbierka zákonov Slovenskej republiky.

Zákon č. 365/2004 Z. z.: Zákon o rovnakom zaobchádzaní a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (Antidiskriminačný zákon). Zbierka zákonov Slovenskej republiky.

Zákon č. 245/2008 Z. z.: Zákon o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Zbierka zákonov Slovenskej republiky.

